N. KISS ISTVÁN

A KURUC HADSEREG SZOCIÁLIS ÖSSZETÉTELE 1703—1711

A nemzeti és antifeudális jelleg kérdése

A kuruc állam pénzügyi terheinek elemzése egyértelműen mutatja, hogy a termelés központi célja a haderő fenntartása és ellátása volt. Ennek során az adóban mérhető nemzeti erőkifejtés többszöröse volt a Habsburg kormányzat 17. század végi adóztatásával elért eredménynek.[1] Az így fenntartott kuruc haderő szervezetének, mozgásának és utánpótlásának vizsgálata szükségszerűen felveti az olyan problémáknak a tisztázását is, mint pl. a katonaság nem hadrendi, hanem valóságos létszámának meghatározása vagy a harcosok úgynevezett nemzeti öntudatának szerepe és hatása. Végül meg kell vizsgálnunk kvantifikálható adatanyag tükrében Rákóczi parasztpolitikáját, illetve a szabadságharcot önként támogató tömegek igényeinek és vágyainak érvényesülését a kuruc hadseregben. A parasztság osztálytartalmú, antifeudális törekvéseinek alakulását, azok érvényesülését és korlátozódását a haderő struktúrájában, illetve országosan, a feudális társadalomban. Ezzel összhangban utanunk kell a magyarországi birtokos nemesség valóságos szerepére és számszerű súlyára is a kuruc hadseregben.

A hadsereg létszáma és ütőképessége

Rákóczi sokrétű katonapolitikájának, a kuruc kormányzat állandó erőfeszítésének legfőbb eredményét a hadsereg testesítette meg. A haderő felhasználásának, ütőképességének egyik legbiztosabb mértéke, jellemzője annak *létszáma* volt. E fontos mutatószám meghatározását részint a rendkívül nehéz forráshelyzet miatt, részint a kuruc csapatok már ismert fluktuációja miatt a kutatás meglehetősen elhanyagolta, sőt annak eredményességét is megkérdőjelezte.[2]

Mi annyira fontosnak tartjuk a tényleges létszámot (status effectivus), mint a működő katonai szervezet eredményességi mutatóját és mint a politikai döntések előfeltételét, hogy megkíséreltük a kiadott és a még a forrásokban rejlő ezredkimutatásokat időrendben csoportosítani és a szervezetszerű, ún. hivatalos létszámmal egybevetni.

1 *N. Kiss István:* A kuruc hadsereg társadalmi-gazdasági bázisa, 1703—1711. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1984/4. 687—715. o.

2 *Heckenast Gusztáv* bevezetése; *Bánkuti Imre:* Rákóczi hadserege, 1703—1711. (A továbbiakban — *Bánkuti*). Budapest, 1976. 2—3. o.

A kuruc hadsereg létszámviszonyaival foglalkozó utolsó nagyobb tanulmány 1891-ben készült.[3] Thaly Kálmán e művében közölte az 1707. október 21-i keltű hadrendi kimutatást Rákóczi kancelláriájából:

Hadrendi áttekintés, 1707

terület	lovas ezred	gyalogos ezred
Dunán innen	23	17
Dunántúl	9	5
Erdély	12	7

Nem számítva bizonyos szabadcsapat egységeket, összesen 44 lovas ezred és 29 gyalogezred 75 ezer fős becsült létszámmal. E becslésnél a szerző a Rákóczi-féle Edictum hivatalos kulcsszámait használta: egy 10 százados lovasezred 915 fő, és egy két zászlóaljas, azaz 8 százados gyalogezred, a kiegészítő gránátos századdal együtt, 1300 fő volt.

Kimutatás [4]
a tiszántúli ezredek állományi, vezénylési és élelmezési helyzetéről, 1707

ezred	létszám	vezénylés	szállás	portio	
				katona	ló
Bik László	1087	850	237	372,5	410,5
Palocsay György	520	425	95	214,5	248,5
Szemere László	766	650	116	236,5	269,5
Senyei Ferenc	633	500	133	248,5	281,5
Bessenyei Zsigmond	780	650	130	251,5	284,5
Nyúzó Mihály	573	500	73	140,5	173,5
Krucsai János*	220	200	20	129,5	162,5
Összesen:	4579	3775	804	1593,5	1830,5
In partibus					
Boné András*	928	800	128	257,5	292,5
Kárándi Mihály	590	500	90	219,5	252,5
Gyulai István**	780	700	80	129,5	162,5
Összesen:	2298	2000	298	606,5	707,5
együtt a 2 csoport	6877	5775	1102	2200,0	2538,0

* fogságban
** ezredparancsnok nélkül

A kimutatást készítő tiszántúli főhadbiztos, Erős Gábor még hozzátette, abban az évben, a Gyulay ezredet nem számítva, valamennyi alakulat tisztikarát és legénységét ellátták egyenruhával.

3 *Thaly Kálmán:* Tényleges létszámok és hadi felszerelés Rákóczi hadseregének ezredeiben. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1891. 7—26.; 153—179. o. — Markó Árpád, a kuruc kor katonai történetének jeles kutatója nem foglalkozott részletesen a létszám kérdéseivel. Nem tulajdonított pl. komoly szerepet az élelmezési kimutatásoknak s mindent a fluktuációval indokolt. Összefoglaló, becsült létszámadatai Thaly 19. század végi adatközléseire támaszkodnak. *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. Budapest, 1934. 113—116. és 398—400. o.

4 Tabella statum regiminum Transtybiscanorum personarum staabalium effectivum, excubantium, portionum oralium et equilium inquarterizatorum, perceptionem vel restantiam mundurae pro anno 1707 ostendens. Országos Levéltár (a továbbiakban — OL) G 28, V 2 c, 220. pag.

Figyelembe véve a fenti kilenc lovas és egy hajdú ezred valóságos létszámát, azt látjuk, hogy a szervezetszerű állománnyal szemben (9535 fő) a valóságos létszám csak 6877 fő, azaz az ezredekből az emberanyag 28%-a hiányzott. A Thalytól közreadott hadrendi kimutatás ezredszámát nem szabad a maximális létszámmal, csak a tényleges állománnyal számítani. A tiszántúli hadtest konkrét példájából kiindulva az 1707. évi hadrendben felsorolt ezredeket 75 ezer fő helyett így legfeljebb 54 ezer főre szabad becsülnünk 1707 őszén.

A következő évben, 1708-ban, felvett mustrajegyzékeken szinte kivétel nélkül minden alakulatban magasabb lett a hiányzó katonákat jelző arányszám. Ugyanakkor a hiányzás okait feltüntető új fejlécek jelentek meg a mustratáblázatokon, mint „távollévő" (absens), „Erdélyben maradt", „szökött" (profugus), „labanccá lett", „nem seregtartó" stb.[5] Krucsai János mezei lovas ezrede 1708 tavaszán tíz században 388 főből állt. Közülük távollévő 54, szökevény 17 és nem seregtartó 14 fő, hiányzott az elvi létszám 57%-a. Egy másik példa, Sőtér Tamás lovas ezredét 1708. július 19-én ellenőrizték a mustratisztek. A szokásos tíz században csak 477 fős létszámot mutattak ki, ebből is újonc 7%, hiányzó és sebes 11,3%. Használható lőfegyvere csak az alakulat kétharmadának volt (305 puska).[6]

Még részletesebb példáját nyújtja a hadsereg állományi krízisének 1708-ban a Károlyi Sándor-féle tiszántúli hadtest. A négy brigádból álló seregtest az 1708. április 22-i felvétel szerint 11 832 lovasból és 3000 gyalogosból állt, de mivel az ide csatolt erdélyi ezredek maradványainál és a szabadcsapatoknál nem ismerjük a szervezetszerű létszámot, csak az ismert 17 lovas és 3 hajdú ezred állományát vizsgáljuk meg. Ezekben 12 039 fő reális létszám állt szemben a 19 455 fős szervezetszerű létszámmal, a hiány az állomány 38%-ára rúgott. Fél évvel később (szeptember 2.) ugyanennek a hadtestnek 7 lovas és 3 hajdú ezredéről ránk maradt az élelmezési kimutatás, amelynek 7627 katonai fejadagjából következtetve a valóságos létszám kb. 7400 főt tett ki. Ezen az alapon számolva a hiány, szemben az elvi létszámmal, már csak 28%-os lenne, ha nem kellene figyelembe vennünk azt a körülményt, hogy ebben a fejadagösszegben a nem katonai személyzet is szerepelt. Éles megvilágításba került ez a körülmény egyébként a két héttel későbbi (szeptember 19.) katonai összeírás során, amidőn a Károlyi hadtest 9 lovas és 3 hajdú ezredének összlétszáma már csupán 4161 főt tett ki, ami a 12 225 fős szervezetszerű létszámhoz mérten az állomány immár 66%-os hiányát jelezte.[7] Összegezve, a viszonylag jól kézben tartott tiszántúli hadtest létszáma 1708 áprilisában még 62%-os, de szeptember végén — a trencséni csatavesztés után — már csak 34%-os volt. A harcoló állomány szintjének fenntartása 1708 őszén katasztrofálisan nehézzé vált és ismét sor került az újoncozás maximális kihasználására.

Az újoncokkal történő feltöltésről 1708-ban nem sok adat maradt ránk, ezért érdekes a Winkler ezred esete. Ez a gyalogezred az 1708. május 4-i mustrajegyzék szerint[8] 597 hajdúból állt, akik közül 142 újonc (neoconducti) volt és abban az évben vonult be az alakulathoz. Csoportjuk az állomány csaknem 24%-át tette ki. Az ezred nemzetiségi-nyelvi összetétele a következő volt:

5 Krucsai János lovas ezred mustrajegyzéke, 1708. május 22. OL G 28, V 2 c, 260. pag.
6 Sőtér Tamás lovas ezred mustrajegyzéke, OL G 28, V 2 c, 269. pag.
7 Károlyi Sándor hadtestének 1708. április 22-i összeírása *Thaly:* Tényleges... 153—157. o. Az 1708. szeptember 19-i összeírásé ugyanott 158—159. o. — Az 1708. szeptember 2-i kimutatás: OL G 28, V 2 d, 488. pag. — Az orális portiók hivatalos összegezéséből elég biztosan lehet következtetni a személyek számára, természetesen a tiszti többletportiók beszámításával.
8 Winkler-gyalogezred mustrajegyzéke. OL G 28, V 2 c, 253. pag.

magyar	4 fő
tót	569 fő
morva	7 fő
cseh	3 fő
német	14 fő
Összesen:	597 fő

Az ilyen összetételű ezredekre gondolt Rákóczi, amidőn az 1707. évi átszervezésről kiadott rendeletében az idegen nyelveken beszélő tisztek felkarolását sürgette.

Az 1709-es katonai év során nagy tömegű újoncot irányítottak a kuruc ezredekbe. A ránk maradt mustrajegyzékekből igen sokrétű kép tárul elénk, számos példa bizonyítja mind a feltöltés sikerét, mind egyes alakulatok, ekkor még nem végleges elfogyását. Vizsgáljuk meg néhány ezred csoportosított adatait.

Az udvari katonasághoz tartozó, Fierville parancsnoksága alatt álló, gránátos testőrezred létszáma az alábbiak szerint alakult.[9]

1709. január 11.	230 fő	13%-os állomány
1709. március 10.	330 fő	18%-os állomány
1709. november hó	345 fő	19%-os állomány

A Fierville-ezred, amelyben főleg francia és német legénység szolgált, állományában mindig messze elmaradt a hivatalos létszámtól (12 század, 1800 fő), bár azt 1709-ben, úgy tűnik, sikerült némileg megszilárdítani. Persze ez a létszám jóval kisebb a normális szintnél. Egyébként a márciusi 330 fős létszámból csak 142 volt közkatona, egy közemberre 1,3 tiszt és altiszt esett.

Jóval határozottabb mozgást tapasztalunk a Forgách-féle reguláris lovas ezred állományának alakulásában:[10]

1709. július 29.	471 fő	51%-os állomány
1709. október 15.	167 fő	18%-os állomány

Az ezred az év derekán még harcképes volt, 51%-os állománya, ha jóval el is maradt a szervezetszerű létszámtól, azonos volt a legtöbb kuruc lovas regiment 50—60% körüli tényleges állományával. Az októberi hirtelen leapadás, amely a csoport háromnegyedét elsöpörte a zászlók alól, gyakorlatilag harcképtelenné tette a Forgách-ezredet.

1709 májusában az Erdélyből kivont csapatok szemléjén öt lovas és egy

9 A Fierville- gránátos ezred összeírásai: 1709. január 11. OL G 28, V 2 c, 340. pag., továbbá 1709. március 10., ugyanott 353. pag. — 1709. november: *Thaly:* Tényleges... 164—167. o.

10 A Forgách- lovas ezred mustrajegyzékei: 1709. július 29. OL G 28, V 2 e, 366—367. pag. — 1709. október 15. OL G 28, V 2 c, 378. pag.

gyalogos ezred tényleges létszáma a hivatalosénak 49%-át tette ki; a Zay András-féle lovas ezred állománya 52%-os és a Deák-féle lovas-karabélyos ezredé 77%-os volt.[11] Igaz viszont, hogy az utóbbi népes ezrednél 382 puska és 239 pár pisztoly hiányzott a csapatnál.

Az év nyarán, az újoncfeltöltés után, felvett mustrajegyzékek elég kedvező képet mutatnak:[12]

Szentpéteri brigád, 4 lovas ezred	72%-os állomány
Balogh brigád, 4 lovas ezred	66%-os állomány
Ebeczky brigád, 4 lovas és egy gyalogos ezred	85%-os állomány

Mindegyik ezrednél 10—15% újonckatonát jeleznek, viszont a Szentpéteri brigádnál megadják a nyilvántartott szökevények számát is; ezek aránya a szóbanforgó négy ezrednél a hivatalos létszám 7%-a!

A fenti 21 ezredre kiterjedő mustrajegyzékek azt bizonyítják, hogy a kuruc haderő legalább 40%-a 1709 nyarán megfelelően kiegészített és friss erőkkel feltöltött állapotban várta a hadvezetőség döntéseit. Igaz, hogy a felszerelésben már súlyos hiányosságok mutatkoztak, de az iratanyagból az is kiviláglik, hogy Rákócziék minden lehetőt megtettek a fegyverzet pótlására. A létszám kérdését tekintve a kuruc ezredek helyzete 1709 nyarára határozottan megszilárdult.

Azt a folyamatot, ahogy a fenti ezredeknél az újoncok integrálásával lehetett az alakulatok állományát stabilizálni, néhány kuruc seregtestnél a kedvező forrásadottságok révén részleteiben is sikerült tisztázni. Az újoncozás jelentőségét az is jelzi, hogy a januárban kiadott katonai rendelkezésekben visszatérő megállapítás: „figyelembe kell venni azt a körülményt, hogy sok ezrednél még hiányoznak az újoncok".[13]

Czelder Orbán reguláris gyalogezrede[14]

időpont	létszám	újonc	%-ban	állomány
1709. febr. 6.	844	—	—	53%-os
1709. jún. 10.	1023	142	14	64%-os
1709. júl. 4.	852	105	12	53%-os

A februári összeírás azt mutatja, hogy a Czelder-ezred nem tartozott azok közé, amelyek a trencséni csatavesztés után szétfutottak. Újoncot is viszonylag keveset vett fel (12—14%) a regiment, amelynek tényleges létszáma a júliusi felvétel szerint 53%-os volt és ez a harcedzett, begyakorolt legénység megmaradását jelzi.

11 Az 1709. május 3-i összeírás. *Thaly:* Tényleges... 162—164. o.
12 A Szentpéteri-, Balogh- és Ebecki-brigád kimutatásai. 1709. július 15. OL G 28, V 2 e, 445—458. pag.
13 Andrássy- ezred 1709. január 10. „Observandum, quamvis Regimina multis adhuc Recrutis carerent..." OLG 28, V 2 c, 359. pag.
14 Czelder Orbán-ezred összeírásai: 1709. febr. 6., június 10. és július 4. OL G 28, V 2 c, 350—365. pag. és ugyanott V 2 e, 353—356. pag.

Andrássy István gyalogezrede[15]

időpont	létszám	újonc	%-ban	állomány
1709. jún. 10.	2192	1564	71	168%-os
1709. júl. 4.	1308	626	48	100%-os
1709. júl. 7.*	604	223	37	100%-os
1709. júl. 26.*	590	240	40	97%-os

* Az ezred máshová vezényelt része nélkül: csak négy század, azaz egy zászlóalj, a hivatalos állomány fele.

Az Andrássy-ezred létszámváltozásai híven tükrözik a kormányzat erőfeszítését az emberanyag utánpótlása terén; a június 10. helyzet szerint 628 régi katonára 1564 Abaúj és Sáros megyei újonc jutott, de azokból, mint a július 4-i kimutatás tanúsítja, csak 626 került be az ezred szervezetébe. Mi lett a többiek sorsa? Talán csak a tervezett, illetve a tényleges sorozás közötti különbségről van szó?! Teljesen egyértelmű viszont az eredmény: az ezred júliusra elérte 100%-os állományát! Az újoncok aránya a feltöltés heteiben a létszám 36—71 százaléka között ingadozott és a július 26-i felvétel szerint az állomány 40%-át tette ki.

Hasonló arányú volt a Radicsányi ezred megerősítése is, az 1709. június 10-i mustrajegyzék tanúsága szerint[16] 850 régi katonához 1014 Gömör és Torna megyei újoncot csatoltak. Az összeírás időpontjában az újoncok tették ki az alakulat 54%-át.

A Náray-féle gyalogos brigád állományának megerősítése 1709 nyarán és őszén már Lőcse várható ostromára való felkészüléssel függött össze, a hajdú ezredek alkották ugyanis a város helyőrségét.[17]

Náray-gyalogos brigád, 1709. július 7.

ezred	létszám	újonc	%-ban	állomány
Perényi [a]	763	432	57	60%-os
Bercsényi [b]	559	?	—	75%-os
Andrássy [c]	604	223	37	100%-os
Összesen:	1926	655	48 [d]	77%-os

a) 7 rendes + 1 gránátos század
b) 5 század
c) 4 század
d) a Bercsényi-ezred nélkül

Az ezredek feltöltési aránya elérte a hivatalos létszám 77%-át, de ehhez erős újonckötelékek integrálása kellett: csaknem minden második hajdú újonc volt! Mint a mustratiszt megjegyezte az újonnan bevonult katonák kötelékéről

15 Az Andrássy-lovas ezred összeírásai: 1709. június 10., július 4. és július 26. OL G 28, V 2 e, 353—356. pag. és ugyanott V 2 c, 364—370. pag.
16 A Radicsány-ezred összeírása: 1709. június 10. OL G 28, V 2 e, 355—356. pag.
17 A Náray-brigád összeírásai: 1709. július 7. OL G 28, V 2 c, 367. pag., 1709. július 26. ugyanott 370. pag. és szeptember 19. ugyanott V 2 e, 386—395. pag.

ből még 21 fő hiányzott. Rosszabbul állott a helyzet fegyverzet szempontjából, minden hetedik katonának, zömmel az újoncoknak, még nem volt puskája.

Náray-gyalogos brigád, 1709. július 26.

ezred	létszám	újonc	%-ban	állomány
Perényi [a]	928	392	42	71%-os
Bercsényi [b]	557	261	47	74%-os
Andrássy [c]	590	240	40	97%-os
Összesen:	2075	893	43	78%-os

a) 8 rendes + 1 gránátos század
b) 5 század
c) 4 század

A három héttel későbbi összeírás nagyobb létszámot mutat és az állomány százalékaránya is emelkedett kissé. Ez azonban nem tiszta növekedés, a három ezredben ugyanis 161 fő beteg, 32 régi és 71 újonc katona hiányzik. Meglepő viszont az a rovat, amely szerint az eltűntnek jelzett öreg katonák közül 93 visszatért!! Július végére sikerült megjavítani a fegyverellátást is, most már csak minden tizenötödik embernek hiányzott a lőfegyvere.

Náray-gyalogos brigád, 1709. szeptember 19.

ezred	létszám	újonc	%-ban	állomány
Náray [a]	1389	?	—	79%-os
Perényi [b]	1258	384	30	66%-os
Összesen:	2647	384	—	62%-os

a) törzs + 11 rendes + 1 gránátos század
b) törzs + 12 rendes + 1 gránátos század

A két hónappal későbbi, őszi felvételen a brigád létszáma már 37%-kal meghaladta a július 7-i állományét, annak ellenére, hogy a Bercsényi hajdúkat kivonták a városból.

Bár a Náray-ezrednél most nem említenek újoncokat, a fizetési jegyzék egyértelműen utal rájuk. A két évnegyedre szóló fizetési kimutatásból ugyanis kitűnik, hogy a fenti létszámot csak a második azaz a nyári időszakban érte el a szóban forgó ezred. A másik alakulatnál, a Perényi-regimentnél augusztus és szeptember során is folytatódott az újoncok hadrendbe állítása. Ezek zöme „lőcsei"-nek nevezett hajdú, akiket valószínűleg a környékről soroztak és 24 fő a „rác" századból („ex compania Rasciana"). Mindkét regimentet szervezetszerűen is megerősítették, a szokásos 8—9 helyett most 12—13 századból állottak.

Összefoglalva a Náray-gyalogos brigád állománykimutatásait, 1709 július—szeptemberében megállapíthatjuk, hogy minden második hajdú újonc volt s az így elért új állomány a hivatalosnak 72—78%-a körül mozgott. A tényleges létszám a feltöltés három hónapjában 1926-ról 2674 főre emelkedett.

24 kuruc ezred mustrajegyzékei egyöntetűen tanúsítják azt a hatalmas erő-

feszítést, amellyel 1709 tavaszán és nyarán Rákócziék 12—15 ezer újonc bevonultatásával újra hadképessé tették az 1708/1709 fordulóján vészesen megfogyott kuruc regimentek jó részét, közel a többségét.

Rákócziék haderejének egy másik, ugyancsak elég jelentős részénél azonban a létszám megerősítése nem sikerült. Ennek alapvető magyarázata, bár a jelenséget többféle szempontból is értékelni lehet, a szükséglet és a kínálat ellentmondása volt: sokkal nagyobb és általánosabb lett 1708 végére a létszámhiány, semmint azt az 1709. évi újoncozással *mindenütt* pótolni lehetett volna.

Lássunk néhány idevágó negatív példát. Rákóczi *udvari* hadának — 3—3 lovas illetve gyalogos ezred és a nemesi testőrség — 1709 őszén készített kimutatása[18] 5022 főt sorolt fel az elvi létszám 8530 emberével szemben: a tényleges állomány 58,8%-os. Ezt a szerény létszámot is mindenféle maradványalakulat besorolásával érték el; a 12 százados Zay András-féle lovas gránátos ezred 533 főből, a székely lovas testőr ezred 275 főből, az Erdélyből kivont Pekry-féle lovas ezred pedig 255 főből állt. A Fierville- és Dittrich-féle udvari gyalogos gránátos ezredeket francia és német legénységgel kellett volna feltölteni, akik azonban nem állottak rendelkezésre. Ebben a két ezredben 2550 katona helyett csupán 752 szolgált.

A Szentiványi-féle palotás testőr gyalogos ezrednek csak azért volt ki a létszáma, mert az elesett Esze Tamás hajdúezredét is idecsatolták. Végül a testőr lovas karabélyos ezrednek csaknem teljes volt az állománya (1087 fő), de hiányzott náluk 374 puska és 323 pár pisztoly. Az udvari sereg állapota ziláltabb képet mutat, mint amit a létszám csökkenése önmagában igazolna.

A mustrajegyzékek jó néhány további ezrednél is megoldhatatlan problémának jelzik a létszám apadását. Pongrácz János két századból álló lovas ezredének állománya a kolbászi táborban (1709. júl. 7.) mindössze 66%-os volt. Tardy Ferenc ezredének kimutatása pedig a serkei táborban, 1709. szeptember 9-én, 45%-os állományt jelzett.[19]

A nagy fordulat 1709 október—novemberében jelentkezett, amidőn az északi és keleti határokon át behurcolt pestis éreztetni kezdte hatását. A Györky-ezred 1709. október 15-i mustrája már csak 24%-os állományt tüntet fel: az ezred háromnegyed része egyszerűen eltűnt. Három héttel később, november 4-én Babocsay brigadéros öt lovas ezredének létszáma összesen 1181 fő, ebből is 493 távol. 4575 helyett csak 698 fő állott a zászlók alatt, azaz a reális állomány csupán *15%-os* volt. Bercsényi ehhez a mustralistához az alábbi megjegyzést fűzte: „Hihető, az kik csak most szöktek el, mert maskent sokkal többre vannak az mustrakor"[20]. A kuruc főgenerális a járvány okozta hirtelen, pánikszerű szökésre utal, amikor a korábbi mustra sokkal magasabb létszámát említi.

Az 1709. évi pestisjárvány pusztításáról még nincs megbízható, számszerű elemzésünk. Korabeli források szerint 400—500 ezer ember halt meg, a lakosság 15—20%-a, sőt a járvány központjaiban 50%-os veszteség is kimutatható.[21] Sokhelyütt az emberek egyszerűen elszöktek a falukból... Csak a bolygó és tévelygő marha által tapodtattak a vetések" írják az egykorú jelentésekben. A leginkább fertőzött megyéket — ti. Abaúj, Sáros, Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs és Máramaros — még az adószedők, a megyei és katonai közigazga-

18 *Thaly:* Tényleges... 164—167. o.
19 Pongrácz-ezred mustrajegyzéke. OL G 28, V 2 c, 374. pag.
20 Györky-ezred mustrajegyzéke. OL G 28, V 2 c, 378. pag. — Babocsay-brigád mustrajegyzéke ugyanott 377. pag.
21 *Bánkuti:* Rákóczi... 351. o. — *Maksay Ferenc:* A parasztok a termelésben és a hadseregben. In: Európa és a Rákóczi-szabadságharc (Ed. *Benda Kálmán.*) Budapest, 1980. 167—172. o. és *Rácz István:* A hajdúszabadság kérdése a szabadságharcban. (Ugyanott: 163—166. o.)

tás emberei is elkerülték, ha tehették.[22] A kuruc hadero az 1709 őszén országossá vált pestisjárvány következtében több embert veszített és jóvátehetetlenebb kárt szenvedett el, mint a Habsburg-csapatokkal vívott addigi hétéves háború során.

Az *1710.* év mustrajegyzékei szinte kivétel nélkül a *harcos állomány* katasztrofális *csökkenését* tanúsítják. Rákóczi egy sajátkezűleg írt, 1710 januárjában készült hadrendi kimutatás szerint[23] a 32 lovas ezred és a 3500 főnyi lengyel zsoldos lovasság együtt 17 050 lovas, akikhez az udvari hadban és másutt még 3—4 ezer katona csatlakozik A gyalogság öt hajdú ezredből állt, 3500 fővel, továbbá néhány várbeli századból. Kereken 27 ezer fő, ami a fél évvel korábban igazolható állománynak már csak a felét tette ki Egybevetve a hivatalos létszámadatokkal a kuruc lovasság ekkor 45%-os, a gyalogság 46%-os állományt képviselt.

1710 folyamán a pestis és a háború veszteségei tovább apasztották a kuruc ezredek reális létszámát. Gróf Esterházy Antal lovas ezrede január 10-én 60 főből állt, 30 lóval! Egy másik alakulata, a karabélyos lovas ezred, 44 főt számlált 53 lóval és 49 fő nem katonai személyzettel (szolgák, feleségek, gyermekek). Ezeknek az alakulatoknak már aligha volt harcértéke.[24]

Bercsényi testőr lovas ezredéről több kimutatás is maradt ránk 1710-ből.[25]

Bercsényi-karabélyos lovas ezred, 1710.

május 31.	269 fő	29%-os állomány
július 19.	526 fő	57%-os állomány
december hó	395 fő	43%-os állomány

A május havi mélyponttal szemben, júliusban az ezred újra elérte az 57%-os szintet — 21 újoncot említenek ennél a felvételnél —, de az év végére ismét 43%-ra esett vissza a létszám aránya. Az utolsó felvételnél minden két katonára már egy nyilvántartott szökevény esett.

Igen tanulságos a Radicsány-ezred elapadása; az 1709-es 1864 fős létszámmal szemben 1710 júliusában mindössze 57 fő állt lábon és 81 feküdt kórházban.[26] Hasonló arányú volt az 1710. augusztus 11-i összeírás szerint a Szentiványi-palotás testőr ezred pusztulása is. A két ezredből egybeolvasztott regiment létszáma 1709-ben még 1820 főt tett ki, s egy évvel később már csak 253 főt.[27] Jellemző a maradék egység megoszlása: törzs 13 fő, tiszt, altiszt 78 fő és katona 162 fő, azaz minden két közlegényre 1 tiszt vagy altiszt esett, ami jól mutatja, hogy a létszámkérdés alapja a *legénység* visszavonhatatlan apadása volt.

Teljesen azonos kép bontakozik ki az *udvari* had 1710 nyarán felvett mustrajegyzékéből.[28] Az 1709. évi 5022 fő helyett most csak 2050 katonát mutattak ki. Az 1709 őszén még nagyobb létszámú két egység, a testőr karabélyos ezred és a Szentiványi-féle palotás gyalogezred eltűnt a hadrendből s így a két

22 *Takács János:* Köztehervíselés II. Rákóczi Ferenc korában. (A továbbiakban — Takács). Zalaegerszeg, 1941 280. o.
23 *Thaly:* Tényleges... 172—173. o.
24 Eszterházy Antal ezredei: OL G 28, V 2 c, 381—383. pag.
25 Bercsényi karabélyos ezrede: OL G 28, V 2 e, 468—473. pag. és ugyanott V 2 c, 324. pag.; *Thaly:* Tényleges... 174—177. o.
26 Radicsány-ezred OL G 28, V 2 c, 391. pag.
27 Szentiványi-palotás ezred OL G 28, V 2 e, 491. pag.
28 *Thaly:* Tényleges... 174—177. o.

kis létszámú, idegen gránátos ezreden (Fierville, Dittrich) kívül, csak két gyenge dragonyosezredből (Zay és Esterházy) állt az udvari sereg. Ezekhez csatlakozott még 1710 decemberében a fentebb említett Bercsényi-féle karabélyos lovas ezred. A megmaradt egységek állománya 1710 második felében 44%-os volt.

A hanyatlás 1710 őszére még nyilvánvalóbbá vált. Andrássy Pál lovas ezrede október 24-én 270 főből állt, akik között csak 182 volt közember. Ez jól jelzi, hogy az eredetileg 10 századból állott ezrednek viszonylag több tisztje és altisztje maradt meg, mint közembere. A most már csak négy százados regiment állománya 67%-os ugyan, de a még zászló alatt álló katonáknak 64 lőfegyvere és 250 db kardja (!) hiányzott.[29]

1710-ben új rovatok tűntek fel a mustralistákon, amelyek mind a seregből engedély nélkül eltávozott katonák kimutatására szolgáltak. Így pl. az „otthon maradottak" (domi haerentes), a „szökevényeket rejtegető faluk" (nomina pagorum...), és a „megszöktek" (profugi) fejlécű rubrikák. Ez a fajta kimutatás egyértelműen a kuruc hadsereg *demoralizáltságára* és növekvő gyorsaságú lemorzsolódására utal. Ezzel kapcsolatos a kormányzat szigorú fellépése a leszerelésüket kérő katonákkal szemben. Mint Rákóczi egy 1709. október 2-án kelt válaszában írta: „aki egyszer katonának ment, annak a hadseregben kell maradnia."[30]

Befejezésül, a kuruc haderő felbomlásának igazolására idézzük Eötvös Miklós hadbiztos élelmezési kimutatását 1710 késő őszéről. A téli szállásra vonuló Bikk-, Nyúzó-, Kárándi-, Krucsai-, Szemere-, Besenyey- Palocsay, és Sennyei-lovas ezredek összlétszáma — a törzs és a tisztek nélkül! — 858 fő A felsorolt regimentek állománya 12%-os! Itt már egy századra való embert is nehéz találni egy ezredben!

A katonai létszám feltartóztathatatlan apadását elsőnek a kuruc országrész *népességének erős csökkenése* indokolta. A munkácsi uralom 1703. évi 1170 jobbágycsaládjából 1711-re csak 467 maradt. Háborús veszteség, pestis és külföldre menekülés révén nyolc év alatt eltűnt a népesség 61%-a.[31]

A kuruc haderő 1710/1711 telén már csak egy részét tette ki annak a 27 ezer főre csökkent erőnek, amit januárban Rákóczi összeállítása még jelzett. Így elsősorban Károlyi Sándor rendkívüli ügyességét és szervezőképességét dicséri az a tény, hogy 1711 tavaszára még mintegy 15—18 ezer főnyi kurucsereget tudott zászló alatt és fegyverben tartani, ami döntő súllyal esett is latba a szatmári béke alkudozásainál.

A nemesség katonai terhe

A kuruc hadsereg létszámának, tényleges állományának szerepét vizsgálva, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a *nemesség* szerepét. Meg kell ezzel kapcsolatban jegyeznünk, hogy a nemesség jövedelmi-vagyoni helyzetét a dicalis összeírásokban (1707-től) külön vették fel, s ezek a külön nemesi conscriptiók, úgy tűnik, könnyebben és gyorsabban pusztultak el, mint a jobbágyi összeírások vaskosabb füzetei. Így azok a dokumentumok, amelyekből egy-egy megye nemesi népességét és azok jövedelmét megállapíthatjuk, kétszeresen jelentősek és fontosak.

29 Andrássy-lovas ezred OL G 28, V 2 c, 398. pag.
30 OL G 28, V 2 c, 404—406. pag.
31 OL G 28, V 2 d, 930. pag. — Korabeli becslések legalább 300 000 főre tették a pestis áldozatainak számát. *Hildenstab:* Közgazdasági viszonyaink II. Rákóczi Ferenc korában. Székelyudvarhely, 1910. 25. o.

Mielőtt a nemesség a kuruc időszakban viselt katonai terheit elemeznénk, tekintsük át röviden a nemesek *számbeli* és *vagyoni súlyáról* rendelkezésünkre álló forrásanyagot. Valamennyi általunk használt adat a Rákóczi-féle dicalis conscriptio feldolgozásából származik. Ez a típusú összeírás nemcsak a nemesi birtokos családok számát, de teljes jövedelmüket és adózási arányukat is meghatározta. Helyenként a vagyontalan azaz jobbágyokkal nem rendelkező, címeres levelű, ún. armalista nemeseket külön listán csoportosították.

A nemesség népességi aránya, 1705—1710[32]

vármegye	család	ebből armalista	az össznépesség %-ában
Sáros, 1705	301	100	3,9
Abaúj, 1709	478	—	24,6
Kishont, 1707	173	—	8,9
Nógrád, 1707	425	219	6,5
Komárom, 1707	67	—	5,2
Heves, 1708	302	—	8,0
Szatmár, 1707	675	—	11,9
(össznépesség: 29 795) család:	2 431	—	8,2%
Szepes, 1710	253		—
Szabolcs, 1707	353	233	—
család:	606	—	—

Az értékelésnél figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy Abaúj megyéből csak a csereháti, Komárom megyéből pedig csupán a Duna balparti, ún. északi járás szerepel a fenti táblázaton. Hét megye rendelkezésünkre álló adatai szerint összesen 29 795 jobbágyi és nemesi családra 2431 nemesi família esett; ami azt mutatja, hogy a jelzett területen a nemesség az össznépesség 8,2%-ára rúgott.

E számszerűleg vitathatatlan tényt azonban, úgy tűnik, hogy elsősorban a Szatmár megyében, illetve a csereháti districtusban kialakult nemesi koncentráció határozta meg. Ha a fenti összesítésből kihagyjuk a csereháti adatokat, a nemesség aránya már 6,8%-ra csökken és ha a szatmári adatokat is elhagyjuk, akkor a maradék öt megyében a nemesség súlya csupán 4,9%-ot tesz ki! Ez a százalékarány már igen közel áll a 18. század végén készült állami összeírás ismert 5%-os országos átlagához.[33] A kuruc államterület

32 Sáros vm. 1705: Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Lat. 1002, 398—405. pag. — Abaúj vm., Cserehát dt. 1709: OL G 37, (szlovák levéltárak anyaga) — Kishont vm. 1707: OL E 158, Tom. XVIII. — Komárom vm. Északi dt. 1707: OL E 158, Tom. XIII. — Heves vm. 1708, 1709: OL E 158, Tom. XLII. és OL G 28, V 2 d. — Szatmár vm. 1707: Szabolcs-Szatmár m. lt. IV A 506, Fasc. 2 No 31—33. — Szepes vm. 1710: az OL U et C Fasc. 44, No 12 alapján, idézi *Iványi Béla:* Szepes vármegye nemességének összeírása a Rákóczi-szabadságharc után. *Közlemények Szepes vármegye múltjából*, 1911. 174—179. o. — Nógrád vm. 1707: Nógrád m. lt. Dicalis összeírások No 37. — Szabolcs vm. 1707: Szabolcs-Szatmár m. lt. IV. A 1. Fasc. 8, No 45.

33 *Maksay, F.*: Le pays de la noblesse nombreuse. Budapest, 1980. 24. o.

mintegy felén, a 13 felvidéki vármegyében 1705. április 20-án ellenőrizték az általános nemesi felkelést. Bercsényi jelentése szerint a 4536 nemesi családból személyesen 1695 lovas és 1497 gyalogos, összesen 3192 fő jelent meg. Hiányzott, késésre, illetve betegségre hivatkozott 1344 fő. A személyes mozgósításnak 74,4%-uk tett eleget; egy megyében átlagosan 378 nemesi famíliát írtak össze.[34]

Közismert tény történeti irodalmunkban, hogy előjogai folytán a nemesi vagyon mentesült az adótól s így az összeírástól is; az urbáriumok a jobbágyoktól a földesúrnak járó adókat, a portális összeírások pedig az ugyancsak tőlük az államnak fizetendő összeget határozták meg. Egyik iratfajta sem teszi lehetővé a nemesség vagyonának és jövedelmének megragadását, csak bizonyos birtokarányokra való utalást. Ennek kitűnő példája a Sopron megye 1550. évi portalis összeírását elemző tanulmány,[35] amelyből kitűnik, hogy 159 nemesi családból 80 nem rendelkezik jobbágyokkal — egytelkesek — és hogy a csoport mindössze 10,7%-a (17 família) birtokolta a megyei adózó parasztság azaz a jobbágytelkek 83%-át! A *differenciálódás* tehát a nemességen belül erősen sarkított, a túlnyomó többség vagyoni helyzete alig haladta meg a jómódú-közepes paraszti szintet.

Ez a helyzet, mint a Rákóczi-kori nemesi összeírások tanúsítják, lényegében mit sem változott a 18. század elejéig. Nógrád megyében maguk a hatóságok választották ketté 1707-ben a birtokos, illetve a jobbágyokkal nem rendelkező, armalista nemeseket: 206 birtokos nemesre 219 saját kúriával vagy éppen csak bérelt földdel rendelkező armalista jutott.[36] Tanulságos a két csoport átlagos jövedelmi aránya: a birtokos nemeseknél egy családra évi 19,6 dica (39 ökör értékű), az armalistákra évi 7 dica (14 ökör értékű) jövedelem esett.

Szabolcs megyében ugyancsak 1707-ben a katonai kimutatásból értesülünk a nemesség vagyoni rétegeződéséről:[37]

mágnás	6 család
középbirtokos	9 család
armalista	233 család
személyesen felkelt	45 család
Összesen	293 család

Tegyük hozzá, hogy a személyesen hadba szálltak túlnyomó többsége kisbirtokos nemes volt. A Szabolcs megyei helyzet tipikusnak tekinthető, a nagy- és középbirtokos családok (15) csupán 4,2%-os csoportja tartotta kezében a nemesi vagyon túlnyomó többségét.

Az Abaúj megye északi részén elhelyezkedő csereháti districtus, mint már említettük, telítve volt nemesekkel. Minden két jobbágyra esett egy nemesi birtokos. Az 1709. évi dicalis felvétel nagy részüknél pontosan jelzi a termelőerők helyzetét. Összesen 201 nemesi gazdaságnál tüntették fel az állatállományt és a kenyérgabona, valamint a zab vetésterületét. Közülük 25-nek (12,4%) bár kisebb-nagyobb táblája volt, állattal nem rendelkezett.[38]

34 Bercsényi jelentése; Károlyi Lt. V. 437. o. Idézi *Márki Sándor:* II. Rákóczi Ferenc. II. k. 174. o.

35 *Maksay Ferenc:* Sopron vármegye birtokos társadalma a XVI. század közepén. *Soproni Szemle*, 1979. 2/157—170. o.

36 Nógrád vm. 1707—1709: Nógrád m. lt. Dicalis összeírások No 37—39. — A nemesi conscriptiókból csak a summázat maradt ránk, a részletes felvétel azonban nem.

37 Szabolcs vm. 1707: Szabolcs-Szatmár m. lt. IV A 1, Fasc. 8, No 45.

38 A kenyérgabona teljes vetőterülete 927,34 ha, a zabé 406,85 ha, ökör 684 db, tehén 132 db; ebből az öt gazdag birtokosra esett 167,5 ha kenyérgabona, 104,3 ha zab, 69 ökör és 25 tehén. Cserehát dt., Abaúj vm, 1709. OL G 37 (szlovák levéltárak anyaga).

Öt birtokos, köztük a jászói prépost, kiemelkedően gazdag volt; 2,5%-os csoportjukra esett a kenyérgabona vetésterületének 18%-a, a zab termőterületének 25,6%-a, az ökrök 10%-a és a tehenek 18,9%-a! Az öt nagybirtokos, illetve a többi 196 nemesi birtokos között a termelőeszközök átlagos megoszlása a következő:

	egy gazdag földesúrra	egy átlagos birtokosra
kenyérgabona	33,5 ha	3,8 ha
zab	20,9 ha	1,5 ha
ökör	13,8 db	3,1 db
tehén	5,0 db	1,5 db

A csereháti nemesség nagy többségének átlagos jövedelmi szintje, legalábbis az állatállomány és a gabonatermesztés alapján, kb. a középparaszti szintnek felelt meg. A kiemelkedően gazdag földesurak átlagosan 10—15-ször több földdel és állattal rendelkeztek, mint az átlagos helyzetű kisnemesek.

Mivel a kuruc adózási törvény értelmében a saját kezelésben tartott, illetve robotmunkával művelt szántókat külön írták össze, tudjuk, hogy a járásban a nemesi föld mindössze 7,7%-át (55 ha) művelték robotban, a többit nem. Ez arra utal, hogy a csereháti kisnemesek zömének *csak* saját curiája volt, telkes jobbágya azonban nem!

A soproni, nógrádi, abaúji és szabolcsi példák egyaránt a nemesség *erős tagozódását* mutatják; a nagytömegű kisbirtokos, egytelkes, armalista és vagyontalan nemességgel szemben igen vékony köznemesi és főúri csoport állott, amelynek mindössze néhány száz családra rúgó rétege vagyoni súlyánál fogva döntő gazdasági és politikai tényező volt. Elég ha a jómódú nemesség csatlakozásának következményeire gondolunk 1703/1704 fordulóján, ami lehetővé tette a kuruc állam megszilárdítását és működőképességének biztosítását.

A Rákóczi szabadságharc talán legmerészebb újítása azonban, amire már utaltunk, a nemesi adómentesség felszámolása volt. Bár ezt a rendelkezést nem elvi, hanem gyakorlati alapon hozták, a *nemesség megadóztatása*[39] a szabadságharc vezetői részéről nem pusztába kiáltott szó volt, hanem könyörtelen valóság. Mindenekelőtt arányához képest (18%) a nemesi vagyon fokozott mértékben vette ki részét az adóteherből (21,5%)! Pénzadóterhük duplája volt a jobbágygazdaságokénak, csak rájuk hárult a katonalovak utánpótlása, amit ha nem tudtak természetben teljesíteni, úgy azt ezüstben, tallérral kellett megváltaniuk. Végül 1708-tól a sorozott újoncok, a hajdúk, felszerelésének költségeit (fegyverpénz) is rájuk vetette ki a kuruc kormány. A nemesség adóterheit Rákóczi államában legalábbis aránytalannak kell tekintenünk, bár az néhány vonatkozásban vitathatatlanul erősebb volt a jobbágyságénál.

A nemesek, vagyonuk és jövedelmük erőteljes megadóztatásán kívül, részt kellett hogy vállaljanak a közvetlen katonai terhek viselésében is. Ez már 1703 őszétől a *zsoldosok állításában* jutott kifejezésre, amelyet a kuruc kormány részletesen szabályozott. Döntő fontosságú volt ebben az, hogy a nemesi

39 *Hildenstab:* Közgazdasági... 43—44. o. — Pro repartitione praesidii. 1708. júl. 12. OL G 28, V 2 d, 475. pag — *Takács:* Közteherviselés... 247. o. — A kassai consensusok aktái. OL Prileszky cs. lt. Filmtár C 333. — *N. Kiss István:* Hadsereg, adóteher és társadalom Rákóczi államában, 1703—1711. (A továbbiakban — *N. Kiss:* 1976). *Valóság*, 1976/7. 98—102. o.

birtokos, aki maga helyett zsoldost küldött, *nem* mentesült ezáltal az adózástól! A nemesek helyébe küldött zsoldosok száma jelentős volt már a kezdeti évek kuruc hadseregében, amelyet egyébként az önkéntes katonák túlsúlya jellemzett. Sáros és Szabolcs megyéből pontosan ismerjük a nemességnek a zsoldosok fegyverbe állításával, illetve az önkéntesek küldésével vállalt számszerű szerepét.

A nemesség katonai terhelése, 1706—1707[40]

Szabolcs vm.	353 családra	120 zsoldos és	45 felkelő
Sáros vm.	301 családra	336 zsoldos és	73 felkelő
Összesen:	654 családra	456 zsoldos és	118 felkelő

A fenti számok tanúsága szerint e két megyében 100 nemesi családra átlagosan 70 zsoldos és 18 önkéntes nemesi katona esett. Ez, a Rákóczi-állam szilárd közigazgatási területéhez tartozó 24 megyével számolva,[41] kb. 10 000 nemesi família után mintegy 7000 zsoldos és 1800 nemesi önkéntes fegyverbe állítását feltételezné. Előre kell azonban bocsájtanunk, hogy az egész országban, a teljes adatanyag alapján, a nemesi önkéntesek száma legfeljebb 1000—1200 fő körül mozgott.

A nemesi zsoldosok számába természetesen nem számítottak bele a városoktól és a jómódú parasztságtól kiállított zsoldosok. Mérlegelnünk kell azt a körülményt is, hogy az említett zsoldos kontingenst a nemességnek minden katonai évre *újból* ki kellett állítani, sőt az elesetteket, illetve elszökötteket is pótolni kellett, amennyiben az illető „nemes akar lenni!" Rákóczi a nemesség elvesztésével fenyegette meg azokat, akik katonai kötelezettségüket szabotálni igyekeztek és gyakran rendelt el megyei szinten általános nemesi felkelést, ha a pillanatnyi szükség, vagy a zsoldosok késedelmes kiállítása úgy kívánta és a nemességet addig tartotta fegyverben a táborban, míg a zsoldosok be nem vonultak.[42]

A nemesi családok összlétszáma, illetve a hét megye adatai alapján 25 megyére kivetített zsoldosszám becsült érték, amit új kutatási eredmények még korrigálhatnak és pontosíthatnak, bár meggyőződésünk szerint, alapvetően megváltoztatni nem fognak. Ezt látszik alátámasztani a már idézett hadrendi táblázat 1707 őszéről, ahol 7 lovas és 1 gyalogezred állománya, még az újoncokkal való feltöltés előtti időszakban, 48%-ban önkéntes és 52%-ban zsoldos katonákból tevődött össze.[43] Abban a két ezredben viszont, ahol már a bevonult újoncokat is számba vették, minden tíz katonából 2 önkéntes, 4 zsoldos és 4 újonc volt. A kuruc kormányzat éberen ügyelt rá, hogy a zömmel a nemesektől kiállított zsoldosok csapatai zászló alatt maradjanak. A hadsereg emberanyagának nagy cseréjekor, 1708-ban, több zsoldost találunk a kuruc kötelékekben, mint önkéntest, ami arra utal, hogy az előbbiek fluktuációját a kuruc vezetés eredményesebben tudja csökkenteni és visszaszorítani, mint az önkéntesekét.

40 Sáros vm. nemesi összeírása 1706: OL G 28, V 2 c, 101—104. pag. — Szabolcs vm. nemesi összeírása 1707: l. a 37. jegyzetet.

41 *N. Kiss István:* Az 1707. évi Rákóczi-féle dicalis conscriptio. (A továbbiakban — *N. Kiss:* Az 1707. évi... In: Rákóczi-tanulmányok (Eds. *Köpeczi, B. — Hopp, L. — Várkonyi, Á.*) Budapes, 1980. 94. o.

42 *N. Kiss:* A kuruc... 695—701. o. és Kuruc vitézek folyamodványai, 1703—1711. (Ed. *Esze Tamás*) 1955. 37—42. o. (A továbbiakban — *Esze*)

43 *N. Kiss:* A kuruc... 713. o.

A nemesség megadóztatása, a pénzadó viszonylag nagyobb részének rájuk hárítása és a katonai szolgálat megkövetelése zsoldosok küldésével, Rákóczi kormányának adóügyi és katonai politikájából következett. Bár e jelentős és addig nem létezett terhelés elviseléséből is lehetne a nemesi osztály politikai állásfoglalására következtetni, mi helyesebbnek tartjuk azt az *önkéntes nemes katonák* helyzetének elemzésével megkísérelni.

Az önként felkelt nemeseket nem katonai, hanem adóügyi összeírásokban tüntették fel, mint adómentességet élvezőket, továbbá néhány olyan külön összeírásban, amelyeket ellenőrzés céljából maga a fejedelem rendelt el.

A nemesi önkéntesek általában különböző kuruc ezredekbe állottak be s ott szolgáltak, bár néha külön is összeírták őket, mint pl. a szécsényi táborban: „Mezei hadban ment nemesség specificatioja". Másutt azonban, ahol a kisnemesek egy része a végvári szervezethez tartozott, mint pl. az ónódi és szederkényi nemesség esetében, Rákóczi leszögezte, hogy „kiváltságaik értelmében testületileg kell felkelniük"![44] Nagyban és egészben azonban a nemesi önkéntesek nem voltak szervezetileg különválasztva vagy csoportosítva, hanem teljesen *szétszórtan* éppúgy megtalálni őket az udvari sereg privilegizált regimentjeiben, mint a mezei ezredekben.

A különböző megyék adóügyi listáin fellelhető nemes katonai (miles nobilis) jegyzékek összeállítása az alábbi eredményt adja:

A nemes önkéntesek (milesek) aránya, 1707—1709[45]

terület, vármegye	nemesek			milesek			
	nemes	miles	%-ban	mentes	adózó	dica-szám	1 adózóra eső átlag
1. Sáros vm.	301	73	24,2	—	—	—	—
2. Abaúj vm.	478	197	41,2	163	34	147,7	4,34
3. Nógrád vm.	425	16	3,7	—	—	—	—
4. Kishont vm.	173	6	3,5	6	—	—	—
5. Komárom vm.	67	3	4,4	—	3	4,8	1,58
6. Szabolcs vm.	353	45[a]	12,7	—	—	—	—
7. Szatmár vm.							
Fejér-gyarmat dt.	251[b]	42	16,7	11	31	125,5	4,05
Kraszna-közi dt.	220	4	1,8	—	4	31,2	7,8
Nyíri dt.	214	2	0,9	2	—	—	—
Összesen:	2 482	388	15,6	182	72	309,2	4,29

a) számuk 1708-ban 42 fő volt
b) a katonai összeírásban szereplő 22 nobilis milesszel együtt

44 Év nélkül. OL G 28, V 2 c, 413. pag. — Rákóczi levele Borsod megyéhez 1705. jún. 16. „de privilegio tartoznak corpusban együtt insurgálni". Idézi *Bánkuti:* Rákóczi... 63. o.
45 *N. Kiss:* A kuruc... 710—712. o. L. a 92—94. számú jegyzetek forrásanyagát.

A hét megyéből, mint már említettük, Abaúj megyéből csak a csereháti, Komárom megyéből csupán az északi járás anyaga szerepel a táblázaton. Összesítve az öt megye és a két járás adatait 2482 nemesi famíliára összesen 388 miles nobilis esett, azaz a nemesi családok kb. *16%-a* küldött önkéntest Rákóczi zászlói alá. Bár a táblázaton jelzett terület a kuruc állam központi részének (24 megye) kb. egynegyedét tette ki, a 16%-os részvételi arányt mégsem fogadhatjuk el általános jellegű, mintegy országos érvényű indexnek. Ezt a 16%-os arányt ugyanis egyedül a csereháti districtus kivételesen sűrű köznemesi lakosságával lehet magyarázni. Ebben az abaúji járásban minden 3 gazdaságból 1 kisnemesi volt, akiknek túlnyomó többsége sokkal szegényebb volt annál, semhogy zsoldost küldhetett volna maga helyett s így sokan az önkénteseket megillető adókedvezménynek engedve, maguk álltak zászló alá. A miles nobilisek százalékaránya megközelítően sem olyan magas sehol az országban, mint a csereháti járásban: *41,2%!* Külön érdekessége ennek a kerületnek, hogy itt, eltérően az általános jelenségtől, a mezővárosokban élő kisnemesek is tömegesen álltak önkéntesnek a seregbe; Alsó-Mecenzéf, Felső-Mecenzéf és Szepsi oppidumokban 159 famíliából 74 önkéntes került ki (46,4%). Akár a közép-, akár a kelet-magyarországi megyéket nézzük azonban, a nemesi önkéntesek aránya mindenütt sokkal alacsonyabb. A négy közép-magyarországi megyében — Sáros, Nógrád, Kishont és Komárom — 978 nemesi családra 92 miles nobilis esett, azaz *9,5%*, míg a két kelet-magyarországi megyében — Szabolcs és Szatmár — 1038 famíliára 98 nemesi önkéntes jutott, azaz *9,4%*.

Ami a nemesség közvetlen katonai szerepét illeti, úgy kell fogalmaznunk, hogy a csereháti járás abszolút egyedi példáját figyelmen kívül hagyva, a nemesi családok mintegy 10%-a vett részt a fegyveres harcokban. Az *önkéntes nemesi katonák* csoportjának gazdasági-társadalmi helyzetét és viszonyukat a hátteret adó birtokos nemességhez több megyében is megvizsgáltuk.

A ténylegesen felkelt, nemesség vérvesztesége semmivel sem volt kisebb a paraszti önkénteseknél. Egy a mozgalom hanyatlásakor, 1710 júliusában, készült *Szepes* megyei összeírás erről az alábbi képet nyújtja:

A Szepes megyei nemesség megoszlása[46]

labanc nemes	144 família
kuruc nemes	67 família
elesett	42 családfő
Összesen:	253 család

Az előző évek kuruc hadjárataiban a szepesi nemesi családok *17%-át* sújtotta véres veszteség, ami azt bizonyítja, hogy a nemeseknek az a része, amely önként fogott fegyvert, a paraszt önkéntesekkel azonos arányú veszteségeket szenvedett.

Sáros megye nemességét a tornai táborban 1706. szeptember 29-én hivatalosan ellenőriztette a kuruc kormányzat.[47] Ennek során számba vették, ki kelt fel személyesen, ki állított maga helyett zsoldost, s kit kellett mulasztás

46 Az OL U et C Fasc. 44, No 12 alapján; Idézi *Iványi:* Szepes vármegye... 174—179. o.
47 Limitatio nobilium inc. Com. de Saaros a moderna insurrectione se se absentantium, 1706. OL G 28, V 2 c, 101—104. pag.

miatt megbüntetni. Az összeírók a következő katonai évre (1706. november, 1707. október) kiállítandó katonai kontingenst határozták meg a birtokos nemesek köréből, de az armalisták nélkül.

A katonai teher szétosztásánál a megye nemességét a következő szempontok szerint csoportosították:

kategória	kiállított lovas zsoldosok száma
a megyei tisztikar, az esküdtekkel együtt, *összesen* 16 fő	21 katona
beteg és alkalmatlan, akiket haza bocsátottak, 23 fő	44 katona
akik nem vállalták a személyes felkelést, *összesen* 31 fő	42 katona
négy uradalom (Lubomerszky, Erdődy, Aspremont, Buzinczky)	49 katona
akik késedelmi büntetést fizettek — személyenként 100 ft. ezüstben — s így hazaengedték őket, *összesen* 54 fő	108 katona
Összesen:	264 katona
személyesen felkeltek, 73 fő	73 önkéntes
Összesen:	337 katona

Az összeírás a büntetéssel sújtott nemeseknél megállapítja, hogy a fejenként fizetett 100 forintból (ezüstben!) két lovas állítható ki egy évre. Egy zsoldos lovas évi költségét átlagban 50 forinttal lehetett számolni. 1705-ben azonban egy lovas zsoldos megváltásáért még csak 32 forintot kellett fizetni a kiállító nemesi birtokosnak.[48]

Tekintve, hogy a sárosi armalisták mintegy 100 családra rúgó csoportját itt nem vették figyelembe, a 201 birtokos nemesre, köztük négy uradalomra, 337 katona esett, akikből 73 (*21,7%*) nemesi önkéntes volt. Ha a nobilis családokat vesszük alapul, akkor — az armalisták nélkül — a családok 36%-a küldött önkéntest Rákóczi seregébe, ami igen magas részvételi arány! A nem katonáskodóknál egy nemesi gazdaságra 2,06 zsoldos kiállítása esett. Bár vitathatatlanul Rákócziék ellenőrzése mellett, a Sáros megyei nemesség teljes mértékben eleget tett katonai kötelezettségének.

Nógrád megyében csak 1709-ből ismerjük a miles nobilisek számát.[49] Ekkor összesen 462 nemes családot írtak össze, akikből 32-t, mint „miserabilis"-t vagyontalannak és teljesen adómentesnek nyilvánítottak. A maradék 430 birtokos nemes és armalista családra 16 önkéntes esett, azaz a famíliák mindössze *3,9%-a* adott önkéntest 1709-ben a kuruc hadseregbe. A 212 mágnás és birtokos nemesi családból 12 önkéntes került ki; közöttük egy ezredes és

48 *Takács:* Közteherviselés... 21. o.
49 Nógrád vm. nemesi összeírása, 1709. OL G 28, V 2 d, 578—587. pag.

egy hősi halott, míg a 218 armalista famíliára 4 önkéntes jutott, közülük kettő ezredes, egy vicekapitány és egy hősi halott.

Szabolcs vármegye 1707. évi nemesi összeírásából pontosan meghatározható miként tett eleget a nemesség katonai szolgálatának.

kategória	kiállított lovas zsoldosok száma
6 mágnás	17 zsoldos
9 középbirtokos	9 zsoldos
293 kisnemes és armalista	94 zsoldos
Összesen:	120 zsoldos
45 személyesen felkelt	45 miles
Összesen:	165 katona

Ebben a megyében a nemesség nagy többsége a kisnemességhez és az armalistákhoz tartozott, így ők állították ki a zsoldosok zömét is. Ugyanakkor 45 személyesen felkelt nemest tartottak nyilván, akik a nemes családok 12,7%-ából kerültek ki és a nemességtől kiállított fegyveres erő 27,2%-át tették ki.[50]

Szatmár megyében mielőtt a nemesi önkéntesek arányát vizsgálnánk, néhány szót kell szólnunk a helyi nemesség összetételéről. A nemesség aránya az össznépességen belül igen magas, csaknem 12%, de ennek csak egy kis részét képezik a mágnások és a valóban birtokos nemesek. Óriási többségük a kisnemesek, egytelkesek és armalisták közül került ki. Ennek megfelelően a nemesi összeírásokban, így pl. a fejérgyarmati járás conscriptiójában, csak úgy hemzsegnek az efféle megjelölések: „nemes zsellér" (nobilis inquilinus), nemes, mint „jövevény zsellér", „nincstelen" nemes és „kétes nemességű" személy (dubitatus de nobilitate).[51] Ebből a járásból került ki a megyében a legtöbb nemesi miles is. A Rákóczi dica szerint kivételezett rétegek megoszlása itt a következő volt:

nemes	251 família	84,1%
prédikátor	31 família	10,3%
tanító	17 família	5,6%
Összesen:	299 família	100%

50 Szabolcs vm. nemesi összeírása, 1707. Szabolcs-Szatmár m. lt. IV A 1, Fasc. 8, No 45.
51 Fejérgyarmat dt. 1707, Szabolcs-Szatmár m. lt. IV A 506, Fasc. 2, No 33. 211—240. pag.

A járás kilenc helységében 20 olyan nemes található, akiket zsellér néven írtak össze. Megoszlásuk:

zsellér, vagy kóbor zsellér	7 família
jövevény zsellér	3 família
zsellér nemes	4 família
zsellér, mint szabó, csizmadia	5 família
zsellér, mint kereskedő	1 família
Összesen:	20 família

Ez a nemesnek jelzett zsellérréteg a nemesi családok kb. 8%-át tette ki. A megyében oly népes nemesi osztály, hasonlóan a Szabolcs megyei példához, elsősorban zsoldosok küldésével tett eleget katonai kötelezettségének. A nyíri járásban pl. mindössze két nemesi önkéntes szerepelt, egyikük már csak, mint hősi halott. Nem sokkal több nobilis milest találunk a krasznaközi járásban sem, összesen négyet. Közülük kettő tiszt, kettő közkatona. Az egyik tiszt, Debreczeni Péter kapitány, jómódú birtokos, a másik, Verebélyi Péter vicekapitány, akárcsak a két közlegényként szolgáló nemes, már csak paraszti szintű vagyonnal rendelkezik.

A már említett fejérgyarmati districtus kimutatásában összesen 42 önkéntes nemest sorolnak fel, de közülük kettő visszalépett és zsoldost küldött maga helyett. Érdekes módon ebben az esetben mindkét zsoldos is nemesi származású volt.[52]

A kimutatások szerint Szatmár megyében 1707 őszén összesen 46 önkéntes nemes szolgált a hadseregben. Rang szerinti megoszlásuk a következő volt:

kapitány és vicekapitány	4 fő
főhadnagy	2 fő (hősi halott 1)
adjutant	1 fő
strázsamester	2 fő
furier	1 fő
közkatona	33 fő (hősi halott 2)
Összesen:	46 fő

52 Mindhárom Szatmár megyei járásra nézve l. a 32. jegyzet vonatkozó részét.

A nobilis famíliák 6,7%-a küldött nemesi önkéntest a kuruc hadseregbe. Érdekes módon a személyesen felkelt nemesek túlnyomó többsége *nem tiszt!* Megoszlásuk aránya Szatmár megyében a következő:

tiszt	7 fő	15,2%
altiszt	3 fő	6,5%
közlegény	36 fő	78,3%

A nemességnek a szabadságharc ügyéért egyértelműen elkötelezett része, az önkéntesek csoportja, feltűnően kevés tisztet adott a kuruc hadseregnek. Mint a szatmári példa mutatja, csak egyhetedük szolgált tisztként, de négyötödük közemberként Rákóczi zászlói alatt.

A nemes katonák egy része teljesen adómentes volt, más részüknél viszont a mileseket megillető *adókedvezmény* folytán igen alacsony jövedelmeket tüntettek fel az adólistán. A fejérgyarmati járásban pl. 13 miles nobilis jövedelme átlagosan csak 2,8 dicára rúgott, ami 5—6 ökör értékével azonos évi bevételt jelez. Ugyanis az önkéntesekre itt is érvényes adókedvezmény során az érintettek vagyonának-jövedelmének 60—80%-a mentesült az adótehertől. S ha ehhez hozzászámítjuk azt a tényt, hogy egyedül a nemesi önkénteseknek nem kellett részt vállalniuk a zsoldosok kiállításában, megállapíthatjuk, hogy Rákóczi messzemenően honorálta mind nemesi, mind jobbágyi önkénteseinek szolgálatát. A középnemesi jövedelmi szint érzékeltetésére bemutatjuk az ugyanebben a districtusban birtokos Orosz Pál generális jövedelmét, amelyet a dica jegyzék 48,3 dicában határozott meg. Eszerint Orosz generális évi bevétele kb. 100 ökör értékével volt azonos, ami után most adóznia kellett.

A Szatmár megyei nemesi önkéntesek Almási Márton gyalogezredének, valamint Palocsay György, Bikk László és Vay László mezei lovas ezredének és Bercsényi udvari karabélyos ezredének kötelékébe tartoztak. A fejérgyarmati járásban a nemesi önkéntesek egy részénél személy szerint igazolható, hogy a szóban forgó miles nobilisek jobbágyi származású tisztek parancsnoksága alatt szolgáltak.[53]

Filep Gergely nobilis hajdú	Nagy Pál századában
Nagy András nobilis miles	Bartha Ábrahám századában
Mohács István nobilis miles	Bartha Ábrahám századában
Mándi György nobilis miles	Szekeresi Mihály századában
Radaics Gábor nobilis miles	Bartha Ábrahám századában
Jeney J. nob. inquilinus fia, mint hajdú	Máté Miklós századában
Sándorházi Zs. nobilis zsoldos	Kovács György századában
Veres Ferenc nobilis possessionatus, mint zsoldos	Bartha Ábrahám századában
Nagy János nobilis adjutant	Bartha Ábrahám századában
Zohon János nobilis miles	Bartha Ábrahám századában
Pogány Márton nobilis miles	Bartha Ábrahám századában

53 A fejérgyarmati járás 1707. évi összeírására l. az 51. jegyzetet.

Bartha, Kovács, Szekeresi, Máté és Nagy főhadnagyok és századparancsnokok,[54] valamennyien jobbágyi származásúak voltak és az 1707-es dicajegyzéken mint telkesgazdák szerepeltek!

Összefoglalva a nemesség gazdasági és katonai áldozatvállalására vonatkozó adatainkat, az alábbi szempontokat kell hangsúlyoznunk:

a) Rákóczi államának 24 vármegyés, központi területén (97 ezer km^2) bőven számolva 12—15 ezer nemesi család élt, a népesség *6,0—7,5%-a*. A nemesség kb. kétharmada gyakorlatilag vagyontalannak számított, ti. az egytelkesek, armalisták, bérlők stb. rétegéhez tartozott. Az úrbélinek tekintett vagyon (telekállomány) abszolút többsége néhány száz főúri és néhány ezer középnemesi birtokos család kezében összpontosult.

b) A kuruc kormányzat a nemességet szigorúan *megadóztatta;* 1707-től jövedelmükhöz (18,0%) képest nagyobb arányban (21,5%) adóztak, mint a parasztság. Ez kb. évi 1,5 millió forint értéket tett ki. Katonai megterhelésük, az évente kiállítandó kb. 9000 zsoldos költsége, további évi 0,5 millió forintra rúgott.

c) Az *önkéntes* nemes katonák kb. 1200—1500 főnyi csoportja a kuruc hadsereg állományának kb. 1,5—2,0%-át tette ki. Ezek teljesen mentesültek a zsoldosadó és nagyrészt az állami adó alól is. Többségük teljesen adómentes volt, de akiknek azt teljesíteniük kellett, azok is 70—80%-os kedvezményben részesültek. Átlagban minden tizedik nemes család küldött csak önkéntest a kuruc hadseregbe, legalábbis az 1707—1708. évi kimutatások szerint.

d) Az önkénteseknek csak *15%-a* viselt *tiszti* rangot, az 1707. évi kuruc haderő kb. 4600 fős tiszti állományának csak 200—250 tisztje került ki közülük!

e) Mint a fentiekből logikusan következik, a nemesi önkéntesek abszolút többsége, mintegy négyötöde *közemberként* szolgált a kuruc ezredekben, igen sok esetben jobbágyszármazású tisztek parancsnoksága alatt.

f) A kuruc hadsereg felső vezetésében és a polgári közigazgatásban szolgáló nemesek *nem* minősültek önkéntes katonának s így adózási és zsoldosállítási kötelezettségük továbbra is megmaradt. Így adózott pl. a vagyona után Orosz Pál generális is, aki Szatmár megyei földesúr volt.

A katonaság „szabad" és „antifeudális" jellege

Áttekintve a kuruc hadsereg fenntartásának gazdasági rendszerét, a sereget alkotó különböző katonatípusok sajátosságait és arányait, illetve azok szociális és gazdasági hátterét, valamint az ütőképességhez oly fontos létszám hullámzását, mind az eddigi elemzések konklúziójaként, mind a Rákóczi szabadságharc döntő fontosságú problémájaként szembekerülünk a kuruc hadsereg és a feudális társadalom viszonyának kérdésével.

Már a mozgalom kirobbanásakor nyilvánvalóvá vált, hogy a parasztokból és a nincstelen nemesekből álló önkéntes hadsereg nyomása menekülésre késztette, majd csatlakozásra kényszerítette a birtokos nemességet. Ahogy Rákóczi írta a tiszai átkelés után, 1703-ban: „Ez a hirtelen és lelkes parasztfelkelés megdöbbentette a nemességet".[55] E problémát már bőven tárgyalta a szakirodalom, itt csak arra utalunk, hogy a futtában Lőcsére szorult szepesi, sárosi, abaúji, gömöri és zempléni nemesség 1703. november 11-i kapitulációs iratában azt követelte Rákóczitól, hogy a földesurak rendelhessék *vissza*

54 Máthé M. és Nagy P. az Almássi-gyalogezred, Szekeresi M. a Palocsay-lovas ezred, Bartha Á. és Kovács Gy. pedig a Bikk-lovas ezred kötelékébe tartoztak.

55 *Rákóczi Ferenc:* Vallomások. Emlékiratok. Budapest, 1979. 241. o.

katonának állt jobbágyaikat „és a *vitézlő rendeknek a vármegyék ügyeibe* semmi beleszólása és a *nemességgel* szemben hatalma ne legyen!" Ezek a követelések azt jelzik, hogy a felvidéki nemesség jó politikai és szociális érzékkel az egész kuruc sereget antifeudális erőnek tekintette! Rákóczi ugyan ezeket a követeléseket nem vette figyelembe, de azt sem engedhette, hogy a kuruc mozgalmat széttagolja az osztályharc. Jellemző ebből a szempontból az egyik katonafolyamodványra adott válasza 1704. február 17-én: „Mi sem a végre fogtunk fegyvert, hogy a földes urak jussát s szabadságát bontogassuk .., mind azon által a mig hadban szolgálnak, ki adott pátensünk tenora szerint az olly hadban mentek cselédgyek urak szolgálattyára nem compelláltatnak." Ez az állásfoglalás kitűnő példája Rákóczi parasztpolitikájának: elvileg megvédi a földesúri jogokat, gyakorlatilag azonban mentesíti a földesúri szolgálattól az önkéntes katonák házanépét.[56]

A nemzeti érdekek védelmében elfojtott osztályharc azonban mindvégig hatott s különféle formákban újra és újra a felszínre tört. Jó példa erre a munkácsi udvarbírónak a fejedelemhez intézett panasza (1706. február 3.), amelyben jelenti, hogy ő egy az udvaron részegen hetvenkedő palotást lefogatott, megcsapatott és lecsukatott. Csakhogy erre Munkácsi János kapitány felláz ította ellene az egész ezredet és az uradalmat megrohanó katonák négy ispánt megvertek, elkergettek, illetve megöltek. Kissé nosztalgikusan fűzi hozzá az udvarbíró, a német időben a jobbágyokkal való incidenseiben a (német) katonai parancsnok mindig őt támogatta.[57] A fegyvert viselő jobbágy már nem paraszt, hanem katona és a szokásos feudális botoztatás miatt, tisztjeivel együtt, fellázad egy egész ezred!

Nem állítható természetesen, hogy csupán a fegyverre kelt jobbágyság földesurak elleni kilengéseire vannak példáink, ismeretesek az irodalomból a katonák és parasztok összeütközéseinek esetei is. Bessenyey Zsigmond ezredes jelentette pl. 1708. március 11-én Károlyi Sándornak, hogy Kispályiban ártatlanul agyonverték egy katonáját s a vizsgálat eredménytelen maradt, mert a falu érdekelt volt a dologban. Támogatást kér parancsnokától, mert „lábra kap a parasztság között az katona ölés".[58] Az efféle példák azonban csak színezik a képet: a sereg zömét adó önkéntesek felfegyverzett telkes jobbágyok s ezt a tényt a földbirtokos osztály mindvégig érezte és tudta.

Ez az úri öntudat néha egészen furcsa formában nyilvánult meg. Perényi Miklós brigadéros 1708 végén jelentést küld Bercsényinek, amelyben, egyebek mellett, elütő színű egyenruha posztót kér az alábbi indoklással: „minthogy a strásamesterek, furerok, az companiák deákjai böcsületes nemes ember gyermekeibül állók, kérem alázatosan Excelentiádat, más színű posztobul adatnyi méltoztassék számukra, hogy kiismertethessenek a közlegények közül".[59] Perényi, mint az leveléből egyébként kiviláglik, becsületes kuruc generális volt, aki gondosan foglalkozott a zsoldosok és önkéntesek problémáival, úgyszólván szálanként kéregette el a fölös hajdúkat a Gyürky- és Csáky-ezredekből, sürgette hadainak fizetését és a fegyverzet pótlását, „hogy annál is jobban szolgálhatnának országunk szükségében", de úri szemléletének sérelmét ő sem tudta leplezni és megkülönböztető színű posztót kért a közlegényként és altisztként szolgáló nemesi önkéntesek számára. Bercsényi válaszát nem ismerjük, de figyelemre méltó maga az a helyzet, ami ellen Perényi szót emelt s ami általánosan uralkodó volt: az ti. hogy a jobbágyfiúk s a nemes-

56 *Várkonyi Ágnes:* Társadalmi fejlődés és az állami önállóság. *Századok*, 1976. 1040. o. — *Esze:* Kuruc... 133. o. — *Sipos Ferenc:* A Rákóczi szabadságharc előkészítése, 1697—1703. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1981. 43—72. o
57 Idézi *Bánkuti:* Rákóczi... 110—111. o.
58 Idézi: *Bánkuti:* Rákóczi... 132. o.
59 Perényi brigadéros jelentése. OL G 28, V 2 c, 429—430. pag.

fiúk egymás mellett *mindenféle megkülönböztetés nélkül* szolgáltak az ezredekben.

A kuruc haderő túlnyomó többségében gomolygó földesúrellenes hangulattal Rákócziék nagyon is tisztában voltak s adott körülmények között azt felhasználták a maguk javára. 1710 tavaszán, amidőn már Sáros, Heves és Pest megye is hadszíntérré lett, belső kölcsönt kellett felvenni a reguláris és az idegen legénységű ezredek zsoldjának fizetésére. Ezt a kölcsönt a vagyon arányában vetették ki a kuruc állam polgári és katonai vezetőire, a birtokos nemességre és a megyékre. A több, mint 200 ezer forintos kölcsön kivetésének tervét Rákóczi részletesen elemezte Bercsényihez intézett levelében (1710. március 8.)[60] A fejedelem, mint a „hadaktól előterjesztett projectumot" emlegeti a kényszerkölcsönt, amelynek kényszerítő jellege vitathatatlan. Így pl. az 5. pont szerint Rákóczi szabja meg a főrendek anyagi vállalásának mértékét, s aki azt visszautasítja, azt tekintsék a haza árulójának (8. pont). A csalókra nézve: „ha hamis akar lenni, nem méltó, hogy pénze meghagyattassék" (9. pont), stb. Ez a pénzügyi erőfeszítés ugyan kényszerhelyzetben fogant és erőszakos jellegű volt, de egyben plebejusan demokratikus ízű is, nem véletlen, hogy Rákóczi a *hadak javaslatára*, mint a közvéleményre hivatkozott.

A jobbágyság nagy részének úr-ellenes beállítottsága és törekvésük a földesúri terhektől való megszabadulásra, a katonáskodó parasztok hite szerint, találkozott Rákóczi politikai programjával. Mint a hidasi jobbágykatonák írták a szabadságharc elején a fejedelemnek kérelmükben: „Őnagysága patense continentiája szerint... az kik fegyvert fognak... azok a jobbágyság alól felszabadulnának". Egy másik 1709 nyarán kelt folyamodványban arra utalnak, hogy „az Confederált Nemes Magyar Haza statutumai szerint, a ki hadakban ment, jobbágyság alól felszabadíttatik."[61] Az efféle folyamodványokról szólva állította egyik Rákóczi-kori szakértőnk, hogy azok a kuruc táboron belül folyó osztályharc okleveles bizonyítékai![62] Anélkül, hogy e szociális faktor történeti szerepét és jelentőségét kétségbe vonnánk, ismételten utalunk rá, Rákócziék programjában nyoma sem volt az általános jobbágyfelszabadításnak, csak a hajdúszabadságnak, de az is csak a folyamatosan szolgáló önkénteseknek járt, jobbágytelek átengedése nélkül! Ugyanis ha a kurucmozgalomban az osztályharcos beállítottság eluralkodott volna, akkor az egész szabadságharc ipso facto parasztfelkelésbe torkollott volna.

A szabadságharc története azonban azt mutatja, hogy Rákóczinak sikerült rábírni mind a nemességet, mind a parasztságot a nemzeti szabadságharc támogatására. Mind a jobbágyságban, mind a nemesség jó részében ugyanis rendkívül erős volt a *nemzeti és vallási sérelmek* miatti elkeseredés, azaz a Habsburg abszolutizmus és az ellenreformáció gyűlölete. E tényezőket felhasználva sikerült a kuruc vezetésnek a szabadságharc egységét, minden nehézség ellenére is, nyolc éven át fenntartania.

Van azonban annak a ténynek, hogy a Rákóczi-mozgalomban folyamatosan a jobbágyság közel százezres tömege fegyverbe állt, olyan következménye is, amelyet bár nem fogalmaztak meg politikai programként, hatásával mégis megroppantotta és fellazította az egész földesúri-feudális rendszert. Az a hadsereg, amelyben 1703—1704-től kezdve minden tíz kurucból 8 önként felkelt jobbágy volt, a puszta *fennállásával*, vezéreinek akaratától függetlenül is, kihívás volt az egész magyarországi feudális rend számára. És ez a kihívás nem néhány hónapon át tartott, hanem állandósult, intézményesedett, jogokkal

60 Idézi *Bánkuti:* Rákóczi... 361—365. pag.
61 Idézi *Esze:* Kuruc... 489—490. o.
62 *Esze:* Kuruc... 12—13. o.

és ígéretekkel körülbástyázott rendszerré épült, amely a narcoio parasztság számára végül hivatalosan is utat nyitott a hajdúszabadság felé... A kuruc hadsereg létezésénél fogva *antifeudális erő* volt, amelyet ugyan Rákócziék fékeztek és hivatalosan tagadtak, de megszüntetni vagy átalakítani nem tudtak.

Vessünk mindenekelőtt egy pillantást annak a 24 vármegyének (97 ezer km^2) a társadalmi hátterére, amelyeket Közép- és Kelet-Magyarországon a Rákóczi-állam folyamatosan kézben tartott és amelyek annak központi részét alkották. 1707-ben ezen a területen az alábbi társadalmi tagozódást figyelhetjük meg:[63]

jobbágyság	154 673 család
katonaparasztság	6 358 család
polgárság	27 458 család
Összesen:	188 489 család
nemesség	12— 15 000 család
Összesen:	200—203 000 család

A *nemesség*, mint már jeleztük, kb. 1200 önkéntest, illetve személyes szolgálatuk megváltásaként kb. 8—9000 zsoldost adott a kuruc hadseregnek. Személyes részvételük aránya a nemesi családok alig 10%-át érintette! A kuruc államtól kiváltságos helyzetűnek elismert *katonaparasztság* — a hajdúk, jászok és kunok — ugyanúgy általános hadkötelezettséggel tartozott, mint a nemesség. Döntő fontosságú azonban a kuruc haderő számára a *jobbágyság* önkéntes katonai szolgálata volt. Időszakonként, különösen az első években, a 155 ezer jobbágycsaládból 40—50 ezer parasztkatona szolgált egyidejűleg, mint önkéntes, Rákóczi zászlói alatt. Ez a hatalmas paraszti tömeg a törvényesen élvezett mentességek folytán de facto kiszakadt a feudális rendből!

Ezt a kiválást a földesúri rendszerből az *önkéntes* katonák széles körű kiváltságai és *mentességei* biztosították. Némi ingadozás után a miles-ek mentesültek mindenféle földesúri adózás alól, jobbágyi állapotuk többé nem annyira gyakorlati, mint inkább elvi kategóriává vált. Nagy részüket ugyanakkor az állami adó, a dica-adó alól is felmentették, illetve akiknek még azt fizetniük kellett, azok igen nagy, 70—80%-os kedvezményben részesültek. Ez a törvényesen védett mentességi állapot egy időben a jobbágyság kb. egyharmadát fogta át! Rákóczi a valóságban átfogóbb és radikálisabb parasztpolitikát folytatott, mint a 18. századi felvilágosult fejedelmi abszolutizmus ismert képviselői; ha kényszerű körülmények súlya alatt is, de a fejedelem, mint a magyar nemzeti abszolutizmus reprezentánsa, szélesebb látókörrel és súlyosabb konzekvenciákat vállalva cselekedett.

Jellemző, hogy *Erdélyben*, ahol a földesurak ellenállása miatt Rákóczi nem tudta kiépíteni a jobbágykatonák fenti rendszerét, az erdélyi kuruc haderő annyira legyengült, hogy a kuruc vezetés csak Magyarországról átdobott ezredekkel tudta a fejedelemséget a Habsburg erőkkel szemben tartani.

1707 őszén, amidőn a paraszti önkéntesek áramlását a hadseregbe a veszteségek és a fluktuáció már erősen korlátozták, országosan a jobbágycsaládok-

63 *N. Kiss István:* Új adatsorok a falusi és városi családstruktúra elemzéséhez Magyarországon, 17—18. század *Demográfia*, 1983. No 2—3. 352—373. o.

nak még mindig 22,3%-át képviselték milesek a kuruc haderőben. Ez az átlagszám azonban rendkívül éles regionális különbséget takar: az alföldi és közép-magyarországi megyékben az önkéntesek a paraszti famíliák 4%-ából, míg Szatmár és Dél-Zemplén megyében azok 38—40%-ából kerültek ki. A középső vidékeken 1707-ben már csak a paraszti családok 4%-a, míg a *keleti* részen még *40%-a* adott önkéntest a kuruc ezredekbe. Adataink fényében teljes mértékben igazolnunk kell azt a megállapítást, amely szerint az „hogy Thököly bukása után sor kerülhetett a nemzet egészét mozgósító küzdelemre a Habsburg ház uralma ellen, az elsősorban a tiszavidéki jobbágyság érdeme".[64]

Összegezve a kuruc hadsereg összetételére vonatkozó adatainkat, a következő eredményt kapjuk:

A hadsereg összetétele ezer főben, 1703—1711

időpont	önkéntes	zsoldos	külföldi	újonc	össz.
1703/1705	55—60	9	3	—	70
1707/1708	35	10	2,5	12	59,5
1709	25	10	4	12	51
1710. I.	—	—	—	—	27
1710. XII.	—	—	—	—	15

A táblázat tanulsága szerint a kuruc hadsereg *struktúráját* és volumenét alapvetően *az önkéntesek rétege határozta meg!* A kezdeti években minden hét katonából hatot az önkéntesek adtak, de később is, lemorzsolódásuk, fluktuációjuk ellenére is, amíg kuruc ezerek álltak zászlók alatt, azoknak legalább a fele állománya az önkéntesekből került ki. Ha viszont a *létszámot* vesszük alapul, kiviláglik, hogy a kurucok számbeli fölénye a magyarországi hadszíntéren csak addig érvényesült, ameddig minden harmadik-negyedik telkesgazda, mint önkéntes küzdött Rákóczi zászlói alatt. Még 1710-ben, a pestistől és demoralizáltságtól sújtott kuruc seregben is az év kezdetén kb. 12, majd 8 ezer önkéntes harcolt. Jelenlétük az utolsó órákig igazolható; az udvari hadak gyalogságánál szolgált pl. Esze Tamás hajdani hajdú ezredének maradéka és Károlyi Sándor utolsónak kitartó tiszántúli hadtestének legénysége is jórészt önkéntesekből állott. Érdekes, hogy a nemesi hadkötelezettség alapján kiállított zsoldosok és újoncok rétegét a kormányzatnak sikerült *azonos szinten* tartani s hasonlóképpen a külföldi zsoldosokét is.

Ezek az elemei a seregnek azonban 1703—1709-ig számszerűen alárendelt szerepet játszottak a kuruc haderő állományában. Az ellenség vezetési, kiképzési és felszerelési fölényét vérrel és mozgással kiegyenlítő nagy kuruc hadsereg léte, az első hat éven át, a mindig újra fegyverbe álló jobbágyönkéntesek tízezrein múlott! 1709-ben, a kuruc haderő utolsó nagy erőpróbájánál csoportjuk már csak az állomány felét tette ki.

Az 1707-es Szatmár megyei katonai listák vizsgálata egyértelműen igazolja, hogy az önkéntesek abszolút többsége — *88%-a* — a *„gazdák"* soraiból került ki, míg az ún. szegény rétegek a mileseknek mindössze 12%-át adták. Igen jellemző az a körülmény is, hogy minden négy önkéntes telkesjobbágy közül

64 *Esze:* Kuruc... 6. o.

három esetben maga a családfő és csak egy esetben annak fia vagy testvére vonult be a kurucokhoz. Igaz, hogy ezek az adatok a keleti megyékből származnak, de innen toborzódott az önkéntes katonák abszolút többsége is.

Voltak olyan katonai egységek, amelyek bizonyos büszkeséggel hangoztatták, hogy *egész* legénységük önkéntesekből áll Így pl. gróf Barkóczy Ferenc Heves megyei lovas regimentjéről ezt írta a mustratiszt: „Ezek közül vadnak magukért 329, zsoldosok semmi"![65] Mindenesetre ez az önkéntes ezred erősen megtépázott állapotban volt 1707 őszén: 48 fő tisztre és altisztre, valamint 281 fő közlegényre összesen csak 229 lőfegyver és 295 kard jutott. A mustrafelvétel után valószínűleg átszervezték őket.

Végül szeretnénk röviden utalni arra, hogy milyen különlegesen nagy számban vettek részt a *Rákóczi-uradalmak* jobbágyai a fegyveres harcban. A munkácsi uradalom jobbágyaiból katonának állt személyeket 1704-ben összeíratta a fejedelem; 1170 jobbágycsaládból 391 önkéntes állt a kuruc zászlók alá, azaz a famíliák 33%-a vállalta a katonaállítás terhét. A szabadságharc második évében egyidejűleg minden harmadik családból önkéntes katona szolgált a kuruc hadseregben. Jellemző mozzanat, hogy a fegyverbe állt jobbágyok 43,2%-a, mint palotás, Rákóczi testőrségéhez tartozott. Ugyanakkor a jóval kisebb szentmiklósi uradalomból 44 önkéntes jött a kuruc seregbe. Jóval később, egy 1708 őszéről származó kimutatásban, négy megye (Abaúj, Bereg, Zemplén és Szatmár) Rákóczi birtokain összegezték a lovas, illetve a gyalogos önkéntes jobbágyokat.[66]

Munkácsi uradalom	551 önkéntes
Szentmiklósi uradalom	33 önkéntes
Ecsedi uradalom	344 önkéntes
Regéci uradalom	71 önkéntes
Tokaji uradalom	100 önkéntes
Sárospataki uradalom	74 önkéntes
Somlyói uradalom	19 önkéntes
Összesen:	1192 önkéntes

Bár a munkácsi és ecsedi uradalmakból jött önkéntesek magas számát az is magyarázza, hogy e két birtokon viszonylag sok uradalmi hajdú (katonaparaszt) élt, az arányok mégis szembeszökőek: Ecseden a telkesparasztságnak több, mint 46%-a, Tokajban több, mint 34%-a fogott fegyvert. A veszteségekről általában nem tudósítanak forrásaink, de Tokajban megemlítik, hogy 100 önkéntesre már 51 hősi halott jut! Ecsed esetében ismerjük a több száz önkéntest adó paraszti népesség rétegeződését, amely 78%-ban telkesjobbágyokból — marhás, gyalogszeres, újonnan települt, taxás és libertinus paraszt —, 13%-ban allodiális és 9%-ban községi cselédekből tevődött össze. Miután

65 1707. november 28. Mustrajegyzék. OL G 28, V 2 c, 175. pag.
66 Extractus militiae... 1708. OL G 28, V 2 c, 324—326. pag. — *Hodinka Antal:* II. Rákóczi Ferenc fejedelem és a „gens fidelissima". Pécs, 1937. 5—39. és 64. o.

Ecseden minden második családra esett egy miles, az önkéntesek óriási többségét a telkesjobbágyok állították ki!

A kuruc katonaság sajátosan paraszti jellegének megfelelően, kivéve természetesen a magasrangú tiszteket, a hadsereg *tisztikarának* zöme is *telkesjobbágyokból* került ki!

A már említett 1704. évi munkácsi és szentmiklósi összeírások szerint a 433 főnyi milesből 19 fő viselt tiszti illetve altiszti rangot.

főhadnagy	1 fő	strázsamester	3 fő
hadnagy	4 fő	káplár	3 fő
vicehadnagy	4 fő	*Összesen:*	6 fő
zászlótartó	4 fő		
Összesen:	13 fő		

A csoport jó kétharmada tisztekből állt, együttes arányuk az önkéntesek 4,4%-át tette ki. Ez az első háborús években kialakult helyzetet tükröző szám természetesen alacsonyabb, mint az 1707—1708-ban, a haderő legnagyobb létszámánál, megfigyelhető arány (7—8%). Ez utóbbit a mintaszerű Szatmár megyei katonalisták alapján rekonstruálhatjuk.[67]

A krasznaközi járás 246 mileséből az összeírók 120-nak pontosan meghatározták mind beosztását, mind rangját. Ez a következő képet nyújtja:

Jobbágytisztek, Krasznaköz dist., 1707

zászlótartó	2 fő
vicehadnagy	2 fő
főhadnagy	4 fő
vicekapitány	1 fő
Összesen:	9 fő

A nyíri járás 596 önkénteséből mintegy a felénél ismerjük az egyes milesek beosztását is, rangját is. Ecsed, Kálmánd, Gébe, Kántorjánosi, Jármi s még néhány faluban, összesen kb. 300 katonánál közlik az összeírók a tisztek és altisztek rangját.

67 A krasznaközi, nyíri és fejérgyarmati (Szatmár vm.) járási összeírások anyagát l. a 32. jegyzetben.

Jobbágytisztek, Nyiri dist., 1707

zászlótartó	6 fő
hadnagy, vicehadnagy	7 fő
adjutant	1 fő
auditor	2 fő
főhadnagy	10 fő
vicekapitány	2 fő
főkapitány	1 fő
Összesen:	29 fő

A fejérgyarmati járásban 224 milesről és 140 újonc hajdúról maradtak ránk adatok. Érdekes, hogy mind az önkéntesek, mind a hajdúk között szép számmal találni tiszti rangú parasztokat.

Jobbágytisztek, Fejérgyarmati dist., 1707

vicehadnagy	6 fő
zászlótartó	4 fő
hadnagy	2 fő
főhadnagy	8 fő
kapitány	3 fő
Összesen:	23 fő

Az önkéntesek közül kb. ugyanannyi jobbágytiszt került ki, mint a hajdúk közül, de mert az utóbbiak kevesebben voltak, az arányszám ott magasabb lett: tiszt volt a milesek 5,4%-a és a hajdúk 7,8%-a!

Mivel a kuruckori hadrendi táblázatokból mind az elvi, mind a gyakorlati tiszti létszámot ismerjük — lovas illetve gyalogezredenként, a törzzsel együtt 52—53 fő —, az 1707. évben kimutatható 58 lovas és 26 gyalogezreddel számolva a kuruc haderő *tisztiállománya* elvileg 4400 főre rúgott.[68] Ehhez természetesen még hozzá kell számítanunk a vezérkar, a hadbiztosság, a tüzérség és néhány kisebb speciális alakulat tisztikarát is. Egészében véve a kuruc haderő tiszti állománya 4600 fő körül mozgott.

Milyen támpontot ad a paraszti származású tisztek arányára nézve a fentebb vizsgált szatmári példa? A három járás önkéntes katonái között a tisztek aránya a következő volt:

68 Az ezredszámra nézve *N. Kiss:* Az 1707. évi... 102. o. A hadrendi adatokra nézve OL G 28, V 2 c, 155., 163. és 357. pag.

districtus	miles	tiszt	%-ban
Krasznaközi	120	9	7,5
Nyíri	300	29	9,7
Fejérgyarmati	364	23	6,3
Összesen:	784 fő	61 fő	7,8%

Az önkéntesek regionális megoszlásában vezető szerepet játszó Szatmár megyében, 1707 őszén, a milesek közül nyolc százalék volt tiszt. Kivetítve ezt az arányt az akkor a Rákóczi hadseregben szolgáló önkéntesekre (35 ezer fő), 2734, kereken 2800 jobbágytisztet kapunk. Eszerint a kuruc hadsereg tisztikarának legalább *60%-a jobbágyszármazású katonákból* került ki! Tekintve a nemesi önkéntesek közül jött tiszteket (250 fő), ami a tisztikar további 5,6%-a, a paraszti és nemesi tiszteken kívül (65,6%) a tisztikar kb. egyharmadánál nem tudjuk, nem ismerjük azok származását, azaz szociális hátterét. Figyelembe véve az egy-kétszáz külföldi származású zsoldos tisztet, valamint a magasabb parancsnoki helyeken ülő (vezérkar, hadbiztosság, ezredparancsnokok) középnemesi és mágnás tisztek néhány száz fős csoportját, azaz összesen kb. 550 tisztet, még mindig kereken ezer olyan tiszti állás marad, amelyeket ismét csak paraszti vagy ritkábban polgári származású személyekkel kellett betölteni! E tények alapján arra kell gondolnunk, hogy a jobbágytisztek aránya a számszerűen igazolható 60%-on felül, valószínűleg a 75%-ot is elérte.

Az igazolható számadatok alapján 100 nemesi önkéntesből 15 volt tiszt, míg a paraszti miles-eknél 100-ból csak 8 tiszt akadt. Nem szabad azonban itt figyelmen kívül hagynunk, hogy 1707 őszén a hadseregben csak 1200—1500 nemesi önkéntes, viszont 35 ezer paraszti önkéntes szolgált! Összegezve, az 1707. évi felmérés szerint a kuruc ezredek tiszti állományának 60—75%-a jobbágyi származású volt, ami arra utal, hogy az önkéntesek több tízezres tömegét is számításba véve, a *jobbágytisztek abszolút többsége* kellő mértékben kiegyensúlyozta a haderő mágnás és középnemesi felső vezetését!

A jobbágytisztek túlsúlya, ami logikusan következett a haderő paraszti struktúrájából, már a mozgalom kezdetén jelentkezett. A felkelt jobbágyok saját maguktól választott tisztek alatt harcoltak s mint 1703 nyarán Rákóczi írta: „Veszélyes, sőt lehetetlen lett volna felváltani ezeket a tiszteket és nem is lehetett jobbakat találni a helyükre."[69] Később, a nemesi vezetés megerősödése következtében, századparancsnokinál magasabb rangot valóban csak kivételként értek el jobbágytisztek, bár Esze Tamásból és Czelder Orbánból brigadéros lett és több jobbágyi származású ezredparancsnokról is tudunk. A tiszántúli hadtest lovas ezredese, Nyúzó Mihály, jobbágyi eredetű volt és már 1706 elején ezredes, és akinek Rákóczi csak később, 1707 májusában adott nemességet. Nyúzónak 1711 után Pálffy osztrák nemeslevelet szerzett, amit az öreg főtiszt nem fogadott el, mert kétfejű sasos címer volt rajta. Hasonló problémája akadt az ugyancsak paraszti származású Piko Döme ezereskapitánynak is, aki korábban Bikk László lovas ezredében katonáskodott.[70]

69 *Rákóczi:* 1979. 215. o.
70 *Thaly:* Tényleges... 178. o — *Esze:* Kuruc... 425. o.

A kuruc hadsereg jellegét és erejét meghatározó erő a felkelt telkesjobbágyság több tízezres állománya volt, az *önkéntesek* tömege, akik 1703 és 1709 között a sereg óriási többségét és annak mindvégig nagyobb részét adták. Ezzel párhuzamosan, a felső vezetéstől eltekintve, a kuruc tisztikar döntő többsége, négy tisztből három, ugyanabból a *telkesjobbágyságból* jött. A kuruc ezredek hadinépének és tisztikarának *zömét* mindvégig a telkesparasztság állította csatasorba és Rákócziék, mint egész parasztpolitikájuk bizonyítja, ezt tudták és ezzel a ténnyel számoltak.

A kuruc hadsereg *létezése* alapjaiban veszélyeztette a feudális rendet: sok tízezer jobbágyönkéntes, s köztük több ezren tisztek is, mint katona, kiszakadt a földesúri függésből és adózásból, sőt nagyrészt az állami adózás teljesítésétől is megszabadult. A harcoló kurucok többsége — az önkéntesek — nemcsak a távoli jövő ígéreteként, de már *szolgálati ideje alatt* de facto szabadparaszttá lett. Ez a helyzet, ez a lehetőség legalább olyan erős vonzást gyakorolt a paraszti tömegekre, mint a mozgalom politikai célkitűzései.

A fegyverben állók tömegének és a parasztságnak szoros és tudatos kapcsolata már a kortársak előtt is ismert volt és azzal, mint politikai tényezővel számoltak. „Ha a legutóbbi háború folyama alatt sikerülhetett volna a katonákat a néptől külön választanom" — írta Rákóczi a magyaroknak a gyalogos szolgálatra való alkalmatlanságát elemezve.[71] Ez a különválasztás azonban nem sikerült. A kuruc zászlók alá állt telkes parasztok, mint önkéntesek, az egész Rákóczi-szabadságharc alatt parasztok maradtak, akik felszabadultak a földesúri, majd az állami adóztatástól is.

A nemesség fő sérelme, az egész korszakon át, katonának állt jobbágyainak elvesztése volt, de a kuruc kormány ebben a kérdésben nem engedett; a megyék vezetőivel és a hadsereggel szemben a nemesség csak tiltakozott, szervezetten azonban nem mert fellépni. A hasonló tőről fakadt békepárti mozgalom Ónodon, 1707-ben mint ismeretes, véres kudarcba fulladt. Az 1707-ben bevezetett újoncozás sikere is azon múlott, hogy a kuruc kormány az újoncoknak is biztosította az önkénteseket megillető kedvezményeket. Ebben a szellemben mondta ki pl. 1709-ben Nógrád vármegye, hogy minden földesúr *köteles* katonának állt hajdújobbágyát felszabadítani![72]

Az eddig áttekintett tömeges forrásanyag alapján, úgy érezzük, nem érthetünk egyet azzal a felfogással, amely történetírásunkban már 1708-tól a felkelés társadalmi bázisának összeszűküléséről és a lakosság támogatásának megszűnéséről beszél s ugyanakkor „a kuruc hadsereget lényegében a *nemesi osztályérdekeket* védő fegyveres erőnek" tartja.[73]

A jobbágyság és a hadsereg kapcsolata, a fegyveres erő társadalmi struktúrája teljesen mást bizonyít. A kuruc haderőnek az a nagy feltöltése pedig 1709 nyarán és őszén — amelyet már elemeztünk és amelyet végül is a pestisjárvány tett tönkre — éppen az újonnan zászló alá állt újoncok tömegével igazolja a széles népi támogatás folyamatosságát, legalábbis 1709 végéig.

Még a nemesektől és gazdagparasztoktól kiállított zsoldosokat sem lehet minden további nélkül, a nyugati zsoldosokhoz hasonlóan a nincstelen, deklasszált és érdektelen falusi elemekkel azonosítani. Sokszor a kuruc seregbeli zsoldos, szolgálati éve leteltével, önkéntesnek jelentkezett, mint azt Perényi brigadéros ezredében 1708 végén tapasztaljuk. „Az hatvanyi gazda emberek soldossai, maguk jóakaratyából, idejük kitelvén állottak az regimentbe. Az hatvanyi gazdák pediglen, akik már soldossal tartoznának, vagy magok sze-

71 *Rákóczi:* Emlékiratok. Pest, 1872. 95—97. o.
72 Ráday jelentése Rákóczinak 1709. június 14-én. *Márki:* II. Rákóczi... II. k. 172. o.
73 *Bánkuti:* Rákóczi... 298., 51. és 97. o.

mélyekben, nem akarnak a regimentben jönni, ez iránt is Excelentiád parancsolattját tudnyi kivánnám".[74] A hatvani mezővárosi polgároktól kiállított zsoldosok 1708 őszén, katonai évük elmúltával, önkéntesnek jelentkeztek a hadseregbe! 1708 őszén, azaz közvetlenül a trencséni csatavesztés után! Ugyanakkor a zsoldostartásra kötelezett jómódúaknak, magok helyettesítésére, új embereket kellett keresniök. Nemcsak az önkéntes kurucok, hanem a zsoldosok jó része is kötődött érzelmileg a mozgalomhoz, s ennek még a szabadságharc hanyatlásának idején is tanújelét adta. Jó példa egyrészt Rákócziék *parasztpolitikájának* érvényesülésére, másrészt az új önkéntesek 1708-ban sem csökkenő jelentkezésére, Nyírbátor oppidum esete.

1709 elején Szabolcs vármegye vezetősége több szempontból kifogásolta a pataki gyűlés (1708 november) adóügyi rendelkezéseit, hivatkozva annak során arra, hogy Nyírbátor mezőváros népességét Károlyi generális külön íratta össze és a mezővárosiakat, mint „fegyverfogókat" (!) mentesítette a „Vármegye terhe alól".[75] Rákóczi kancelláriája válaszában részletesen jellemzi a *nyírbátori önkéntesek* helyzetét, szigorúan megróva a megyét azért, mert az őket az állami adó fizetésére kényszeríteni akarta. Ugyanis ezek a „Báthoriak is ad initium anni 1703 (év kezdetén) mindanyájan a Haza Szabadsága mellett fegyvert kötöttenek és fegyverviselőkké lőttenek, tehát ezek is valamint az elsők — (ti. az 1703 és 1707 közötti önkéntesek) — minnyájan enodatusok (mentesek) a Nemes Vármegyének minden némü terheitül, a megh irt 1708 esztendőtül foghva".

Megemlíti a Kancellária, hogy a pataki toborzási felhívásról Károlyi Sándortól kiadott pátenst a megye elvette a bátoriaktól, s jelenleg nem is tudni, hol őrizteti azt. Ismeretes, hogy korábban, azaz 1708 előtt, a bátoriak, katonáskodásuk mellett, adóztak is, de kollektív jelentkezésük után a kuruc kormány kivette őket a megye kezéből, „s ki mivel tartoznék (ti. a mezővárosiak közül) ...a tekintetes Commissariatusságnak transmittáljuk". Az adómentessé lett bátoriakat kivették a vármegye hatásköréből s ami állami adót a gazdagabbjára mégis kiróttak, azt egyenesen a Hadbiztosságnak kellett fizetniük! Helyzetük megítélésénél „méltó consideratioban jöhet az is, hogy magoknak kellett fel fegyveresíteni, lovasítani és mundérozni magokat, egyéb substantiájokat a miatt eladván". Az önkéntesek tehát saját költségen vásároltak fegyvert és felszerelést. A mezőváros korábban teljes mértékben kivette részét a dicalis adózásból. Így 1707-ben összesen „495,5 kassai köböl búzát, 459 köböl zabot, 154 fontmázsa húst, 52 vágómarhát, 3 sertést és 1451 forintot" fizettek. De az 1708-ban teljesített adózásukat a vármegye már köteles visszatéríteni a bátoriaknak.

Mivel Rimaszombati István tanácsbelit a vármegye vezetősége vitájuk alkalmából elfogatta és lecsukatta, a Kancellária meg fogja vizsgálni, mennyiben esett ezáltal sérelem a fejedelem jogán és ez ügyben eljárást fog indíttatni Szabolcs vármegye ellen.[76] Végül a Kancellária egyértelműen leszögezte: „nem praetendálhatja (követelheti) a Nemes Vármegye... hogy a Báthoriak, már fegyverviselő és Vitézlő rendek lévén, fügnének a Nemes Vármegyétől"!

Nyírbátor oppidum lakosai kezdettől fogva adtak önkénteseket a kuruc hadseregbe, 1708-ban azonban testületileg jelentkeztek miles-nek. Ezzel az egész mezőváros elnyerte mentességét a földesúri adózás alól, sőt az állami adótól is mentesültek és a fejedelem teljesen kivette őket a megyei jogható-

74 Perényi brigadéros jelentése, 1708. (59. jegyzet.)
75 Rákóczi kancelláriájának leirata Szabolcs vármegyéhez, 1709. OL G 28, V 2 d, 507—512. pag.
76 „Továbbá minthogy Rimaszombati Istvánt, Báthori tanácsbéli embert, a N. Vármegye megfogatatván sokáig raboskodtatta, mely dolog amennyiben praejudicalna eő Felsége jussának, annyiban protestáltatik és az iránt valo jusnak keresése annak uttjára és idejére resolváltatik". L. a 75. jegyzetet.

ság alól is. A jó egy évvel később kelt, 1710. július 29-i összeírás egyértelműen jelzi a mezőváros katonai terhét. 1708-ig összesen 56 önkéntes ment Rákóczi zászlaja alá, 1708-tól további 58 fő. Így 1710 nyarán összesen 114 miles állt fegyverben, közöttük hat tiszt; a mezővárosi famíliák kereken 70%-*a* adott *önkéntest* a kuruc haderőnek.[77] Rákóczi a mentességekkel gyakorlatilag szabadparaszti közösséggé emelte a mezővárost és kivette azt a nemesi vármegye hatásköréből. A kuruc kormány fellépése nyírbátori parasztkatonáinak védelmében még 1709-ben is egyértelműen határozott volt; s tegyük hozzá, még 1710 nyarán is, az egész kuruc államterületen, ebben a mezővárosban volt a *legmagasabb* az önkéntesek aránya.

Rákóczi *parasztpolitikája* a legszorosabban összefonódott katonapolitikájával, az önkéntes jobbágykatonák tömege nélkül nem lett volna kuruc hadsereg, viszont a jobbágykatonákat a paraszti szabadság lehetősége vonzotta az ezredekbe. Ott ugyanis a későbbi, a háború utáni hajdúszabadság *ígéretéhez*, a katonának jelentkezett paraszt *azonnali* kedvezményes helyzete, a földesúri és állami adó alóli mentessége csatlakozott. Ezzel tudta Rákóczi a paraszti antifeudális mozgalom erejét lekötni és a szabadságharc szolgálatába állítani.

Rákóczi parasztpolitikájának tényére az elmúlt két évtized szakirodalmában elsősorban Várkonyi Ágnes és Esze Tamás utaltak munkáikban,[78] állásfoglalásukat az általunk vizsgált gazdasági-adóügyi iratanyag statisztikai elemzése egyértelműen alátámasztja.

A kuruc haderő szabadsága *(demokratizmusa)* elsősorban abban jutott kifejezésre, hogy amikor a függő helyzetű jobbágy önkéntesként zászló alá állt, ott, katonai szolgálatában, azonnal szabadparaszttá vált; mentesült a földesúri adótól, kivették a vármegye hatósága alól, stb. Ugyanakkor, a katonai források tanulsága szerint, a nemesi és paraszti önkéntesek minden megkülönböztetés nélkül, egyformán szolgáltak az ezredekben. Végül a kuruc sereg tisztikarának túlnyomó többsége a telkes jobbágyság soraiból került ki. Gyakorlatilag a hadseregben a fegyverbe állott parasztok számára széles körű „szabadság" valósult meg, amely élesen különbözött otthoni, falusi helyzetüktől s ezzel a körülménnyel mind a jobbágyok, mind a földesurak teljesen tisztában voltak.

Rákóczi parasztpolitikája, amely céltudatos és folyamatos volt a szabadságharc egész korszakán át, robbanásszerű sikerrel indult és hatását a hanyatlás időszakában sem lehet tagadni. Nehéz viszont lemérni a parasztság érzelmi beállítottságában annak a két negatív tényezőnek a hatását, amit a Habsburg kormányzat és az ellenreformáció elleni *gyűlölet* jelentett. Az 1660-as évektől tartó kuruc harcok, majd a török elleni felszabadító háborúk anyagi és véráldozatai, párosulva a népesség többségének vallását és lelkiismereti szabadságát lábbal tipró ellenreformációs erőszakkal, általánossá tették a jobbágyság nagyobb részében a dühöt és a bosszúvágyat.[79] A parasztság *nemzeti öntudata* a hajdúszabadság vágyából, a Habsburgok és az ellenreformáció gyűlöletéből táplálkozott és nem véletlenül kapta a szabadságharc a legviha-

77 Bathor oppidum uj conscriptiója 1710. Szabolcs-Szatmár m. lt. IV A 1, Fasc. 11, No 26.

78 *Várkonyi Ágnes:* A jobbágyság osztályharca a Rákóczi-szabadságharc idején. *Történelmi Szemle*, 1964. 338—377. o. — *Várkonyi:* Társadalmi... passim. — *Várkonyi Ágnes:* A vetési pátensek. A jobbágykatonaság védelme és tehermentesítése Rákóczi államában. In: Rákóczi-tanulmányok. 1980. 11—30. o. — *Esze:* Kuruc... passim. — A kérdés irodalmának eredményeit összefoglalja *Várkonyi Ágnes:* Politique envers les serfs et développement culturel dans l'État de Rákóczi. *Acta Historica*, 1981. 1—2/31—62. o.

79 Az osztrák abszolutista törekvések és az ellenreformációs politika összefonódását és együttes hatását jól jellemzi B. L. tanulmánya. *Benczédi László:* A Habsburg abszolutizmus indítékai és megvalósulása az 1670-es évek Magyarországán. *Történelmi Szemle*, 1978. 3—4/535—556. o.

rosabb erejű és legtovább tartó népi támogatást éppen azon a területen — ti. a Tiszántúlon —, ahol a három fenti tényező együttesen és egymást erősítve hatott.

Rákóczi utoljára akkor hivatkozott parasztpolitikájára, amikor a Magyarországon megindult béketárgyalások megállítása céljából Lengyelországból kiáltványt intézett a kuruc hadakhoz. Az 1711. április 18-án Kukizóban kelt levelében Rákóczi óvta a fegyverletételtől parasztkatonáit: „...a jobbágyi nyomorúságot elhagyván, most már megszokott fegyverének letételével, újonnan azon uraknak nyomorgatására, akikkel fegyver viselésében való biztában sokszor szembe szállott, azoknak zaklatása alá, akiket zaklatott, azoknak pálcája alá, kiket bosszantott... executios kínoztatása alá megyen, akivel vitézi fegyverével szembe szállni szokott vala".[80] A fejedelem ezekkel a kifejezésekkel nem lázított, csak mintegy összegezte parasztpolitikájának gyakorlatát, emlékezetbe idézve, hogy a fegyvert fogott kuruc megszabadult földesura nyomorgatásától, szabadparaszttá vált s mint katona szembeszállhatott annak erőszakoskodásával, de aki most, ha a fegyvert leteszi, újra jobbágysorba kerül! A béketárgyalást folytató kuruc vezetők tartottak a nagyon is egyértelmű kiáltvány hatásától, s bár annak közzétételét részben megakadályozták, rávették a velük tárgyaló királyi bizottságot a vitézlő rend jogainak elismerésére és biztosítására.

1711. április 27-én, Károlyi kérésére, a Pálffy-féle bizottság elfogadta a következő szövegű betoldást: „a fegyverviselők, akik magokat tisztségekre érdemesekké tették, jobbágyságra ne kényszeríttessenek, hanem az olyanokat az ország rendei a *földesúri hatalom alól* felszabadítsák". Mint a szövegből kitűnik, itt még csak a jobbágyszármazású tisztek szabadságát igyekeztek a békeokmány szövegébe foglalni. A következő napon, április 28-án, azonban a fenti betoldást átfogalmazták.

„Azokat a nem nemesi rendűeket, akiket bármilyen oknál fogva szabadosnak ismertek el, a jövőben is ilyennek kell tartani, de a földesurak jogsérelme nélkül". Ez a szöveg már jóval általánosabb s nem értelmezhető úgy, mint az előbbi, amelyet mintha csak a tisztek érdekében írattak volna be a békeszerződésbe. Végül egy nappal később, április 29-én, Károlyi beiktatta a szatmári béke szövegébe a jász, kun és hajdú városok kiváltságát, sürgetve azok megerősítését a következő rendi országgyűlésen.[81]

Károlyi megértette a királyi biztosokkal, hogy *állást kell foglalniuk* Rákóczi parasztpolitikájával kapcsolatosan, s nem szabad utat nyitniuk a rövidlátó földesúri reakciónak. A fenti betoldások előbb a jobbágytiszteket, majd általában a szabaddá vált személyeket, végül a már régebben is kiváltságos katonaparasztságot védelmezték. Kimondották továbbá a szatmári békében, hogy a jobbágykatonákra vonatkozó általános amnesztiát nemcsak az államhatalom, hanem a földesurak is kötelesek betartani: „sőt a parasztságot sem büntethetik a mozgalomban való részvételért urai, különben jószágukat vesztik"[82] Már a szatmári béke után, 1711. június 15-én, a munkácsi vár feladásának pontjai között szerepel az a követelés, hogy *mind a tisztek, mind a legénység* „a föl-

80 *Pulay János:* Szathmári békesség. Gróf Károlyi Sándor Önéletírása. (A továbbiakban — *Pulay:*) II. rész, Pest, 1865. 383—384. o.

81 Károlyi Sándor betoldásainak szövege és értékelése *Heckenast Gusztáv:* A jobbágykatonaságra vonatkozó végzés a szatmári Békeokmányban. In: A Rákóczi szabadságharc vitás kérdései. Vaja—Nyíregyháza 1976. 65—68. o. — Az 1711. április 28-i betoldás eredeti szövege: „Si quo porro ignobilioris sortis pro libertinis quacunque ex ratione hactenus agniti sunt, in posterum etiam pro talibus habeantur, citra tamen praejudicium dominorum terrestrium."

82 *Acsády Ignác:* Magyarország története I. Lipót és I. József korában. Budapest, 1898. 677. o.

desurak hatalma alól is felszabadíttassanak"! Pálffy az átadási okmányban elismerte és jóváhagyta a jobbágykatonák szabaddá tételének kérelmét.[83]

A szatmári békét létrehozó Pálffy és Károlyi igyekeztek a Rákóczi-féle parasztpolitika következményeire tekintettel lenni és az önkénteseknek a kuruc korban szerzett és élvezett kiváltságaiból, amit csak lehetett, átmenteni. A szatmári békeszerződést a maga egészében később nem iktatták törvénybe, de bizonyos részeit bépítették az 1715. évi decretum szövegébe. A harcoló jobbágyok kiváltságairól szóló megállapításokat nem vették fel a törvény szövegébe, bár azok végrehajtásában — az országos nyugalom érdekében — nincs okunk kételkedni.

Azt, hogy a katonáskodó jobbágyok földesúri hatalom alóli *felszabadításán* mit kellett érteni, azt éppen az erre vonatkozó rendeletek előharcosa, Károlyi Sándor foglalta írásba 1711. április 12-i telepítési felhívásában és kiváltságlevelében. Hangsúlyoznunk kell, hogy ez az irat 3 héttel előzte meg a szatmári békét, s több mint egy héttel Rákóczi már ismertetett kukizói kiáltványát.

A jelzett felhívást Károlyi Sándor mint „Rákóczi fejedelem szenátora, a Tiszán innen lévő földnek és Erdély országnak generalis főcommandója és Szathmár vármegye örökös főispánja" adta ki.[84] Címe a következő: „Károlyi Sándor gróf tábornagy jelen úrbéri kiváltságlevelével felhívja a Rákóczi országrészen tartózkodó katonai személyeket, tiszteket és közembereket, hogy a rövidesen megkötendő béke után, akinek kedve van hozzá, szálljon meg és telepedjen le birtokain, az alábbi feltételek mellett". Az irat bekezdésében Károlyi hivatkozik hűséggel kitartó katonáira, akik „sok biztatásokkal egymással gyakorta tápláltatnak és melyekben, hogy *leghalább megh ne csalatkozzanak* ... háládatlansággal ne vádolhassam ...", és felhívja őket, hogy a béke megkötése és a császárra való feleskü után „valakinek tetszik magam jószágimban való megtelepedése és szállása az alább megírt conditiok szerint", az jelentkezzék nála.

1. Közölni kell: tiszt-e, közlegény-e? Melyik ezredből való? Hová kíván telepedni a hat megyében fekvő 23 helység közül?

2. Mindenki kap telket, ha lehet szőlőt, és arról levelet.

3. Telkét „kiki ... eörökitvén, *szabadosan* fogja bírni, se magam, se successorim (utódaim) benne nem fogják impediálni (akadályozni)".

4. „Sem jobbágyságra és jobbágyi szolgálatra se magam, se successorim nem fogják se magokat, se maradikokat eröltetni." Szabadon költözhetnek.

5. Vitáikat külön bírájuk, illetve hadnagyuk intézze.

6. A letelepedett *tisztek* mind a földesúri, mind az állami adótól „immunisok lesznek", de a „majorsági vagy puszta-földek után" dézsmával tartoznak s ha kell, lóháton szolgálnak, „ha ezen kívül cselekszenek valamit, köszönet benne"!

7. A letelepedett *közlegények* épületet emelnek és két évig mindenféle szolgálattól mentesek. „Két esztendő telése után minden gazdha egy két forintos tallért fog tartozni adni." A majorsági és pusztaföldek után ők is dézsmát adnak.

8. A szőlőtelepítő gazdák 5—10 évi mentességet kapnak a különböző szőlőhegyeken a tized és kilenced fizetésétől. Szőlőiket szabadon bírhatják és örökíthetik.

83 *Pulay:* Szathmári... 485—487. o.

84 Károlyi Sándor telepítési felhívására *Bánkuti Imre* hívta fel figyelmemet, amiért itt is köszönetet mondok. Az okmány címe: „Anno 1711 aprilis 12. Comes Alexandrus Károlyi Mareschallus Generalis personas militares, tam officiales, quam gregarios, partibus Rakoczianis, adhaerentes praesentibus patentalibus urbarialibus invitat, ut proxima pace concluenda in Suis Bonis, qui velint condescendere et incolatum assumere possint, sub insertis conditionibus". OL Károlyi lt. P 396 Acta Politica Ser. V. 1711 ápr. 12.

9. Tartsák magukat az úrbéri rendtartáshoz; tartóztassák le a kóborlókat, tolvajokat, jelentsék a zavarkeltőket.

10. Károlyi utódai nevében is kezességet vállal a fenti feltételek betartásáért és az érintettek külső sérelemmel szembeni jogvédelméért; „nem csak magok személye szabadságában és földeinek szabados lakásában, élésében szentül s igazán conserválom"! A telepítési feltételek teljesen egyértelműek: a jobbágyszármazású tisztek és katonák szabados helyzetet nyertek el, a juttatott telek után sem földesúri adóval, sem robottal nem tartoztak.

Az évi egy talléros fizetség a földesúr számára jelképes értékű volt és a bérelt puszta-földek után is csak úgy adtak dézsmát, mint bárki más szabad állapotú bérlő. A még a kuruc kormánytól megígért és Károlyitól vállalt „felszabadítás a földesúri halatom alól" a volt kuruc generális, majd császári altábornagy birtokain *megvalósult!* Az 1723. és 1738. évi Károlyi-urbáriumokban mindenütt megtaláljuk a csak évi 2 forintot (1 tallért) fizető libertinusokat, az 1711-ben felszabadított, korábbi jobbágykatonákat. Az, hogy a kuruc katonák libertinusként való letelepítését mennyiben lehet más uradalmakban is kimutatni és bizonyítani, még további kutatást igényel.

Történetírásunk nem egységes annak megítélésében, mennyire voltak hatásosak a vitézlő rend megszerzett jogainak védelmére a szatmári békekötéskor hozott intézkedések. Van, aki úgy véli, hogy csak néhány száz jobbágytiszt libertinus helyzetét biztosították az 1711 utáni időszakban, más viszont azt állítja, hogy a fenti intézkedések „a vitézlő rend kivívott kedvezményeinek általános elismerését jelentették".[85] Mi magunk is az utóbbi nézetet valljuk, s azt bizonyítja Károlyi telepítési levele is, hogy a kuruc jobbágykatonákra vonatkozó határozatok az *önkéntesnek* minősülő *egész* csoportot érintették, nemcsak a tiszteket. Ezt támasztja alá, közvetett formában, az 1715. évi törvény egyik rendelkezése is a nem nemes kiváltságos személyekről. Eszerint a *nemnemes liberek*, vagy felszabadultak, ha valamelyik földesúr földjére telepednek s ott jobbágyi vagy zselléri kötelezettségeket vállalnak, maradjanak is meg e kötöttségükben a nevezett földesuraknál.[86] Ilyen törvény meghozatalának csak akkor volt értelme, ha az érintettek, azaz a szabadosok rétege jelentős társadalmi súlyt képviselt, mint pl. 1711 után, amikor a felszabadított jobbágykatonák erősen megnövelték a nem-nemesi származású, kiváltságos parasztok rétegét. Néhány ember kedvéért ugyanis nem hoznak országos törvényt a visszajobbágyosulás eféle eseteiről.

A szatmári béke idején még lábon maradt kuruc hadseregnek kb. 40%-a magyar és külföldi zsoldosokból tevődött össze. Az önkéntes és újonc állomány mintegy 8—9 ezer főt tett ki, s azoknak 25—30%-a tiszt volt. Ezt az arányt az 1710-ben felvett mustrajegyzékek ismételten bizonyítják. Tekintve, hogy ebben az időben Magyarországon — a Bánát, Erdély és Horvátország nélkül — valamivel több mint 400 ezer jobbágycsaláddal számolhatunk, a szóban forgó 8—9 ezer önkéntes szabadossá tétele a paraszti famíliáknak legfeljebb 2,0—2,2%-át érintette. A kuruc állam területén ez az arány 4,5—5%-os lehetett.

Figyelembe kell továbbá venni azt a körülményt, hogy a katona telkesjobbágy, ha *személyes szabadságot* kapott is, telkét elvesztette, az földesúri tulaj-

85 *Heckenast:* A jobbágykatonaságra... 62—63. o., illetve *Bánkuti:* Rákóczi... 353. o.

86 Magyar Törvénytár 1715. decretum, 101. tc. 4. punctum. „Ignobiles autem liberi vel manumissi: si in bona aliquorum dominorum terrestrium condescenderint, et colonicalem vel censualem aut inquilinariam obligationem assumpserint; tales secundum conventionem cum dominis terrestribus initam, vel ineundam, iisdem obligati maneant."

don maradt. Így a szóban forgó libertinus parasztnak, hacsak el nem vándorolt onnan, valamilyen formában meg kellett egyeznie volt földesurával, hogy libertinus, taxás vagy conditionalis helyzet vállalásával telkét visszakaphassa, vagy idegen helyen telket kaphasson.

Így a földesúri függésből felszabadított milesek nagy része — ha csak nem volt feudális kötöttségek nélküli földje, amin gazdálkodhatott —, mint kiváltságos helyzetű, *szabados jobbágy* került vissza faluja keretei közé. Ez ugyan valamivel kevesebb volt, mint a háború alatt, a hadseregben élvezett de facto szabadparaszti helyzet, de feltétlenül sokkal kedvezőbb volt, mint az országban kialakult örökös jobbágyi állapot.

Иштван Н. Киш

СОЦИАЛЬНЫЙ СОСТАВ АРМИИ КУРУЦЕВ В 1703—1711 ГГ.
В аспекте ее национального и антифеодального характера

Резюме

Вооруженные силы куруцев, которые только за счет отваги и мобильности могли уравновесить превосходство войск Габсбургов в военной подготовке, снаряжении и руководстве, было чрезвычайно важно поддерживать боевую численность военного времени. Хотя известная текучесть воинства это сильно затрудняла, летом 1707 года фактическая численность достигла примерно 66% штатного состава. После поражения, которое потерпели куруцы в битве при Тренчени в 1708 году, наличный состав ед7а достигал 30%, несмотря на это к осени 1709 года в результате набора рекрутов он вновь повысился до 60—70%. В зимние месяцы 1709 года во время чумы вооруженные силы куруцев понесли невосполнимый урон. Согласно ведомостей 1710 года личный состав уцелевших полков насчитывал всего 15—20% штатной численности.

Из налоговых переписей Ракоци и так называемых военных списков мы знаем, что в 24 комитатах государства куруцев дворянское сословие составляло всего лишь 6—7% населения. В то же время доля добровольцев-дворян, воевавших в армии, равнялась прибилизительно лишь 1,5%. Однако их имущественные пожертвования были значительными, Ракоци не только облагал их налогом, он заставлял их выставлять так же наемников: таким образом на 1200 дворянских добровольцев приходилось примерно 8—10 тысяч наемников, снаряженных дворянами.

Вооруженные силы куруцев, как массовая армия, в основном строились на добровольцах. С 1703 по 1708 год на каждые десять воинов приходилось восемь добровольцев, и в последние годы по райней мере половина оставшихся под ружьем войск состояла из добровольцев. Солдаты-добровольцы в первую очередь были выходцами из крестьян, имевших земельные наделы, и в периода самой высокой численности армии куруцев каждый третий крестьянин, имевший земельный надел, служил с оружием в руках в полках куруцев. Офицерский состав, насчитывавший примерно 4600 человек, лишь менее чем на одну четверть состоял из дворян, три четверти офицерства были выходцами из крепостных и лишь их малая часть по своему происхождению была городскими мещанами.

В чем заключалась — помимо ненависти к Габсбургам и контрреформации — причина таких беспримерных масштабов поддержки куруцев со стороны крестьянства? Освободительная борьба, как общеизвестно, началась как крестьянское движение, и зимой 1708 года князь обещал гайдуцкие свободы всем добровольцам, вставшим под его знамена, более того, после 1707 года также и крестьянским рекрутам. Однако в противоположность этому обещанию фактическое положение было более единозначным и немедленно проявлялось: крепостных крестьян-воинов привлекала в полки куруцев достигаемая крестьянская вольность. Каждый доброволец действительно становился вольным крестьянином, освобождался от всяческих феодальных и всех государственных налогов и повинностей.

Таким образом Ракоци сумел, несмотря на протесты дворянства, связать силу крестьянского антифеодального движения и поставить ее на службу борьбы за свободу. В 1711 году стату демобилизовавшихся куруцев как вольных крестьян, по настояниям Шандора Каройи, был зафиксирован так же и в Сатмарском мирном договоре.

István N. Kiss

DIE SOZIALE ZUSAMMENSETZUNG DER KURUTZENARMEE, 1703—1711

Die Frage des nationalen und antifeudalen Charakters

Resumee

Für die Kurutzenarmee, die die Überlegenheit der Habsburgertruppen an Ausbildung, Ausrüstung und Führung nur durch Blut und Bewegung kompensieren konnte, war die Erhaltung des Kriegsstärke sehr wichtig. Obwohl es durch die bekannte Fluktuation der Soldaten sehr erschwert wurde erreichte der Effektivstand des Heeres ungefähr das 66% des Organisationsstandes im Sommer 1707. Nach der Niederlage von Trentschin von 1708 war der Stand kaum vom 30%, der sich als Ergebnis der Rekrutenaushebung um Herbst von 1709 wieder aufs 60—70% erhöhte. In den Wintermonaten von 1709 richtete die Pest unverwindliche Verheerungen an. Nach den Ausweise von 1710 machte der Stand der übergebliebenen Regimenten nur das 15—20% aus.

Wir erfahren es aus der Einkommenssteuersregistrierung von Rákóczi und aus den sog. Soldatenlisten, daß sich die Zahl der Adeligen aufs 6—7% in den 24 Komitaten des Kurutzenstaates belief, während sich der Anzahl der im Heer kämpfenden adeligen Freiwilligen um das 1,5% bewegte. Ihrer finanzielle Opferbereitschaft war aber bedeutend, da sie von Rákóczi nicht nur besteuert wurden sondern auch die Söldnerstellung wurde an ihnen eingetrieben. Auf die etwa 1200 adeligen Freiwilligen sind ungefähr 8—10 Tausend von den Adeligen gestellte Söldner entfallen.

Als ein Massenheer war die Kurutzenarmee grundsätzlich auf die Freiwilligen aufgebaut. Zwischen 1703 und 1708 waren aus alle zehn Soldaten acht Freiwilligen und auch in den letzten Jahren bestand mindestens die Hälfte der in Gewehr gebliebenen Truppen aus Freiwilligen. Die freiwilligen Soldaten stammten in erster Linie aus den Grundbauern und zur Zeit des Maximalstandes des Heeres diente aller dritte Grundbauer in den Kurutzenregimenten. Nur weniger als einviertel des Offizierskorps von etwa 4600 Mann bestand aus Adeligen, dreiviertel von ihnen kamen aus den Fronbauerns und ein kleinerer Teil aus den städtischen Bürgern.

Was war der Anlaß der Bauernschaft — außer dem Haß für die Habsburger und die Gegenreformation — zu diesem Beistand von beispiellosem Maß? Wie allgemein bekannt, begann der Freiheitskrieg als eine Bauernbewegung und im Winter 1708 versprach Fürst Rákóczi alle unter den Fahnen stehenden Freiwilligen Haiduckenfreiheit, und nach dem Jahre 1707 sogar auch den bäuerlichen Rekruten. Die tatsächliche Lage war aber — entgegen dieses Versprechens — eindeutiger und sofortig: die Fronbauernsoldaten waren durch die erreichbare bäuerliche Freiheit in die Regimenten gelockt. Alle Freiwilligen wurden tatsächlich Freibauer, wurden von allen gutsherrlichen dann von allen staatlichen Steuern befreit. So ist es Rákóczi gelungen, — trotz des Protests des Adels — die Kraft der antifeudalen Bewegung der Bauern abzubinden und sie in den Dienst des Freiheitskrieges zu stellen. 1711 wurde der Freibauerzustand der abgerüsteten Kurutzen auf dem Drang von Sándor Károlyi auch im Friedensvertrag von Szatmár festgesetzt.